

БЪЛГАРО-ХЪРВАТСКАТА ВОЙНА ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ЦАР СИМЕОН I ВЕЛИКИ И КНЯЗ ТОМИСЛАВ (ЧАСТ 1.)¹

Красимир Кръстев

THE BULGARIAN-CROATIAN WAR DURING THE RULE OF EMPEROR SIMEON I THE GREAT AND DUX TOMISLAV (PART 1)

Krasimir Krastev

Abstract: *In the first decades of the 10th century, the Bulgarian Empire was embroiled in a fierce duel with the Byzantine Empire, during which Roman diplomacy succeeded in attracting various tribes and peoples to its side. One of its allies was the Croatian prince Tomislav (c. 910 – c. 928), under whose rule Croatia became a regional power. The allied relations between Byzantium and the Croats led to the Bulgarian-Croatian war, which ended in a defeat for the Bulgarian army, which some scholars define as a military “disaster”. In the present study, the Bulgarian military expedition against the Croats is dated to the spring of 927. The same year, Pope John X brokered peace through his legates bishop Madelbert and Duke John. The peace treaty between Bulgaria and Croatia was concluded in May 928 at the latest, but it is very likely that it became a fact in the second half of 927 along with the settlement of relations with the Byzantine Empire. It is beyond any doubt that the Bulgarian army suffered a serious military setback, which, however, cannot be described as a military “disaster”, since even after the death of emperor Simeon, the Bulgarian Empire still had the ability not only to resist but also to military pressure against their opponents. The fact that the Croatian army did not undertake a counteroffensive against Bulgaria and Serbia remained part of the Bulgarian state for a few more years should not be overlooked.*

Keywords: *Emperor Simeon, Prince Tomislav, Bulgarians, Croats, war, Pope John X.*

През първите десетилетия на X в. Българското царство е вплетено в ожесточен двубой с Византийската империя, по време на който ромейската дипломатия успява да привлече на своя страна различни племена и народи. Един от нейните съюзници е хърватският княз Томислав (ок. 910 – ок. 928)²,

---

¹ Настоящата студия е подготвена въз основа на работата ми по проект МО-ДЕРН-А в Националната и университетска библиотека в Загреб (Хърватия) и Библиотеката на Философския факултет на Загребския университет през лятото на 2023 г.

² Владетелят е упоменат като *крал* в източник от XVI в. [*Historia Salonitana maior*, 1967, pp. 96, 98, 101], а в по-ранен извор от XIII в. носи титлата *dux* (княз) [*Thomae Archidiaconi Spalatensis*, 2006, pp. 60–61]. Една част от историците насто-

при чието управление Хърватия се превръща в регионална сила. Съюзните отношения между Византия и хърватите довеждат до българо-хърватска война, която завършва с поражение за българската войска, определяна от някои учени като военна „катастрофа“ [Златарски, В. 1896, с. 314; Златарски, В. 1/2, 2007, с. 501; Златарски, В. 1930, с. 50].

Темата за българо-хърватското военно противопоставяне при царуването на Симеон I Велики (893 – 927) е сравнително слабо застъпена в българската историография. И до днес най-задълбочени остават изследванията на Васил Златарски (1866 – 1935), чиито схващания са обобщени в капиталния му труд „История на българската държава през средните векове“ [Златарски, В. 1896, с. 313–317; Златарски, В. 1999, с. 277–283; 285, 297; Златарски, В. 1/2, 2007, с. 477–481; 500–509]. На същия проблем той посвещава и отделна статия, озаглавена „Българо-хърватските отношения през първата половина на X век“ [Златарски, В. 1930, с. 45–55]. След написаното от Златарски до наши дни проблемът за войната намира място в различни по характер публикации, но се засяга изключително бегло, а специални проучвания по темата почти липсват³. И това е съвсем естествено, като се има предвид, че в противовес на политическата хегемония, която бележи управлението на българския владетел, в края на живота си той претърпява сериозен военен неуспех. Значение за настоящото изследване имат отделни наблюдения и изводи на българския медиевист Иван Дуйчев (1907–1986) [Dujčev, I. 1966, pp. 544–546; Dujčev, I. 1971, pp. 257–260; Dujčev, I. 1987, pp. 30–32].

По-голямо внимание на военния конфликт между Българското царство и Хърватия е отделено в изследванията на хърватските историци – Фердо Шишич (1869 – 1940) [Šišić, F. 1916, str. 46–51; Šišić, F. 1, 1917, S. 129–144; Šišić, F. 1, 1920, str. 107–110; Šišić, F. 1925, str. 411–429], един от основоположниците на съвременната хърватска историография, Нада Клаич (1920 – 1988) [Klaić, N. 1975, str. 282–303], Иво Голдщайн [Goldstein, I. 1985, str. 23–54; Goldstein, I. 1995, str. 274–295; 297–301] и др. Сред малкото трудове, изцяло фокусирани върху темата, е статията на херцеговинския францискански монах и историк от хърватски произход Доминик Мандич (1889 – 1973) – „Хърватският

яват, че Томислав е признат за крал или се самопровъзгласява за такъв през 923 или 925 г. [Dümmler, E. 1856, S. 62; Büdinger, M., 1, 1868, S. 369; Rački, F. 1871, str. 70–89; Kukuljević-Sakcinski, I., 2, 1881, str. 1–52; Šišić, F., 1, 1917, S. 131, N. 2; Šišić, F., 1, 1920, str. 109; Srebrnič, J. 1922, str. 230; Šišić, F. 1925, str. 413–414 и N 4; Mandić, D. 1960, p. 40; Mandić, D. 1963, str. 194–213; 222; Fine, J. V. A. 1991, p. 264; Budak, N. 1994, str. 31; Raukar, T. 1997, str. 36–38; Curta, F. 2019, p. 325]. Други оспорват тезата за кралската титла [Klaić, N. 1975, str. 276, 290 и bilj. 63; Goldstein, I. 1985, str. 24; 28–32; 35; 44–45; 50–54; Goldstein, I. 1995, str. 275–276; 297–301; Budak, N. 2013, pp. 107–108; Лешка, М. 2017, с. 240–241, бел. 68–69; Uzelac, A. 2018, p. 244].

³ Единственото изключение е статията на студентката Доника Пенкова [Пенкова, Д. 2022, с. 67–79].

крал Томислав разбива българския цар Симеон Велики на 27 май 927 г.⁴, която с незначителни изменения е публикувана на английски и хърватски език [Mandić, D. 1960, pp. 32–43; Mandić, D. 1963, str. 214–225]. Наред с хърватските публикации съществен принос представлява монографията „Симеон Велики и Византия“ на полския византолог Мирослав Лешка [Лешка, М. 2017, с. 240–246; 249–253].

Предпоставки и причини за войната

Проблемът за предпоставките и причините за българо-хърватската война е изключително сложен. С оглед на наличната информация в историческите извори на този етап той едва ли може да получи окончателно разрешение.

През 924 г. българската войска успява да присъедини Сърбия към Българското царство. Именно във връзка със споменатото събитие в научните изследвания е наложена тезата, че България се превръща в непосредствен съсед на Хърватия, което пък се възприема като предпоставка за последвалия военен сблъсък [Златарски, В. 1/2, 2007, с. 477–478; Златарски, В. 1930, с. 46; Runciman, S. 1930, p. 175; Dujčev, I. 1966, p. 544; История на България. 2, 1981, с. 292; Ћирковић, С. 1995, с. 25; Лешка, М. 2017, с. 240; The Bulgarian State in 927–969. 2018, p. 194; Пенкова, Д. 2022, с. 69–70]. Съществува и схващане, че по това време Българската държава има пряк досег с Хърватия не само в Североизточна Босна, но и в Сремската област, разположена между реките Дунав и Сава в Среднодунавската низина [Матанов, Х. 2002, с. 78]. Други автори са по-конкретни – те приемат, че българо-хърватската граница следва водоедела на реките Босна и Дрина и преминава по планините Зеленгора, Лелия, Трескавица, Яхорина, Романия, Озрен, Чемерно и Звиезда [Новаковић, Р. 1963, с. 177–178, 180; Коледаров, П. 1, 1979, с. 47]. По повод на написаното трябва да се има предвид, че териториалните граници на Хърватската държава при управлението на княз Томислав са неясни, а традиционната теория, съгласно която именно той обединява Далматинска и Панонска Хърватия в единна държава [Šišić, F. 1916, str. 46–47; Šišić, F. 1, 1917, S. 121–122; Šišić, F. 1925, str. 404–405; Klaić, N. 1975, str. 277–279], аргументирано се оспорва [Goldstein, I. 1985, str. 34; 40–41; Goldstein, I. 1995, str. 281–287]. От друга страна, изводът, че през Ранното средновековие Западните Балкани не са гъсто населени и между отделните държави съществуват буферни зони [Fine, J. V. A. 2006, p. 178; Пенкова, Д. 2022, с. 68], има основание, поне що се отнася до някои участъци от тази част на полуострова.

Следващият важен външнополитически фактор за обтягане на политическите отношения между двете държави се явява обстоятелството, че през годините убежище в хърватските земи намират сръбски бегълци В тази връзка

---

⁴ Първоначалният вариант на статията е издаден още през 1956 г. на хърватски език.

се допуска, че цар Симеон изглежда не пренебрегва възможността в изгоден момент тези изгнаници, поддържани от Хърватия, да се завърнат в родината си, за да вдигнат сънародниците си на въстание, възползвайки се от неговата ангажираност с Византия [Златарски, В. 1999, с. 277–278; Златарски, В. 1/2, 2007, с. 478, 500; Златарски, В. 1930, с. 46; История на България. 2, 1981, с. 292; Лешка, М. 2017, с. 240].

Изказани са различни предположения по въпроса за причините, които пораждаат конфликта между българи и хървати⁵. Както вече стана дума, приемането на сърби в Хърватия с основание се възприема като предпоставка, а не като причина за войната, тъй като този низ от събития продължава няколко години и следва да се разглежда като процес във времето. Въпреки това привърженици има и противоположното схващане [Dümmler, E. 1856, S. 73; Грот, К. 1880, с. 195–196; Gruber, D. 1925, str. 333; Mandić, D. 1960, p. 40; Mandić, D. 1963, str. 221–222; Klaić, N. 1975, str. 283]. По-специално през 924 г. цар Симеон организира наказателен поход срещу сръбския княз Захарий (ок. 920/921 – 924), тъй като застава на византийска страна, а той на свой ред успява да избяга в Хърватия (τότε ὁ μὲν Ζαχαρίας φοβηθεὶς φεύγει ἐν Χρῳατῖᾱ). По-късно неговият пример е последван и от други сърби, което по думите на византийския император Константин VII Багренородни (913 – 959) довежда до запустяването на страната (τινὲς δὲ ἀποδράσαντες εἰσῆλθον καὶ ἐν Χρῳατῖᾱ, καὶ ἔμεινεν ἡ χώρα ἔρημος) [Constantinus Porphyrogenitus. 1967, pp. 158–159; Византийски извори. II, 1959, с. 56; ГИБИ. V, 1964, с. 211–212; Грот, К. 1880, с. 195; Gruber, D. 1925, str. 332; 334–335; Златарски, В. 1/2, 2007, с. 475–476; Klaić, N. 1975, str. 283; Историја српског народа. 1, 1981, с. 158–159; История на България. 2, 1981, с. 291; Божилов, И. 1983, с. 143; Goldstein, I. 1985, str. 43; Ћирковић, С. 1995, с. 24–25; Божилов, И., Гюзелев, В. 1999, с. 259; Лешка, М. 2017, с. 238; Божилов, И. 2, 2017, с. 101]. Именно бягството на Захарий се тълкува като повод за започване на военните действия срещу Хърватското княжество [Матанов, Х. 2002, с. 78], но това твърдение изглежда необосновано, тъй като между укриването на княза и българо-хърватската война изминава твърде продължителен период от време [Пенкова, Д. 2022, с. 73–74]. Все пак в интерпретацията за повода може да се потърси логика, но само при условие че се възприеме доста спорната теза, че Сърбия е унищожена от българите в 926⁶,

⁵ Твърдението, че хърватите отхвърлят васалната си зависимост от България, израз за което е коронацията на крал Томислав, е произволно и тук ще остане без коментар. Критични бележки по този въпрос могат да се открият в монографията на Мирослав Лешка [Лешка, М. 2017, с. 241, бел. 69].

⁶ Тибор Живкович (1966 – 2013) се опитва да докаже, че Сърбия е превзета към средата на 926, а не през 924 г., като се основава на следните съображения. Първо, сръбският учен обръща внимание на обстоятелството, че в съчинението „За управлението на империята“ [Constantinus Porphyrogenitus. 1967, pp. 158–159] походът на Симеоновата войска срещу Хърватия (927 г.) е поставен хронологически непосред-

а не през 924 г. [Живковић, Т. 2007, с. 277–278; 443, бел. 1420; Живковић, Т. 2006, с. 46–47; 50; 52; Uzelac, A. 2018, р. 240]. Колкото до твърдението, че към края на 926 и пролетта на 927 г. българската войска достига границата с Хърватия, за да прогони Захарий и остатъците от войската му [Живковић, Т. 2006, с. 48], то не се опира на историческите извори. Сред причините за войната евентуално могат да бъдат сплетните на сръбските велможи след приемането им в Хърватия, но средновековните автори запазват мълчание по този въпрос. Пак в същата връзка някои учени са склонни да пренебрегнат сръбския фактор като едва ли не незначителен за България [Runciman, S. 1930, pp. 175–176], но той не е за подценяване, най-малкото защото цар Симеон полага усилия, за да превземе Сърбия, а налагането на политически контрол върху нея не става безпрепятствено.

Необосновано изглежда заключението, че военните действия са предизвикани от стремежа на българския цар да разшири владенията си до Адриатическо море [Rambaud, A. 1870, р. 464; Грот, К. 1880, с. 196], при условие че България има достъп до Адриатика още от управлението на княз Борис I-Михаил (852 – 889; † 2 май 907), доказателство за което е Балшенският надпис⁷, открит в Югозападна Албания [Златарски, В. 1999, с. 278; Златарски, В. 1/2, 2007, с. 24–26; 500; Златарски, В. 1930, с. 49]. Териториалните завоевания в Хърватия, независимо какви са те, трудно могат да бъдат окачествени като

ствено преди разказа за превземането на Сърбия. Следва да се има предвид обаче, че византийският автор не датира събитията и от това, че в изложението му те са разположени едно след друго, не следва, че се случват в две поредни години. Второ, отново Константин Багренородни пише, че изпратената българска армия срещу княз Захарий (според Живкович през 924 г.), предвождана от Теодор Сигрица и Мармай (Мармаис), претърпява поражение, а главите и оръжията на Симеоновите военачалници са изпратени като трофеи във византийската столица. По този повод в средновековния източник е добавено следното за личността на Захарий: *нито пък някога е преставал, подобно на князете, които са били преди него, да изпраща пратеничества при императорите на ромеите, да им се подчинява и да им служи*. Цитираният текст според Живкович доказва, че поредната българска войска, която потегля срещу Сърбия, я присъединява към България не през 924 г., както обикновено се смята, а чак през 926 г., тъй като се изисква достатъчно време за обмяна на въпросните пратеничества. Този аргумент също не е основателен, тъй като известието е прекалено кратко, за да могат въз основа на него да се правят генерални заключения. Освен това се очаква, че след гибелта на най-верните си военачалници, българският цар няма да чака толкова дълго време, за да потърси възмездие, а и да позволи на княз Захарий да води политика, изгодна за Византия. Също така е възможно войската, начело на която застават Теодор Сигрица и Мармаис, да е изпратена и през 923 г., а този въпрос продължава да бъде дискуссионен [Лешка, М. 2017, с. 237–238].

⁷ За този надпис за първи път съобщава австрийският археолог Камило Прашникер (1884 – 1949) през 1919 г. [Златарски, В. 1923–1924, с. 61–91].

причина за войната. Впрочем завоюването на сръбските земи също не е предизвикано от стремежа към нови териториални придобивки на българския цар, а от невъзможността да контролира враговете си по друг начин⁸. Сходна по своя характер е тезата, че причината за българо-хърватската война е свързана с плана на монарха да атакува слабо защитената византийска тема Далмация, т.е. пристанищата по източния бряг на Адриатическо море. Предполага се, че за да го реализира, на него му се налага да се сблъска с хърватите [Goldstein, I. 1985, str. 42; Goldstein, I. 1995, str. 290; Croatia in the Early Middle Ages. 1999, p. 176]. По същество интерпретацията, че княз Томислав е привлечен като защитник на византийските владения по Адриатическото крайбрежие не е нова, но се отхвърля поради липсата на извори, които да докажат подобно твърдение [Fine, J. V. A. 1991, pp. 263–264]. Липсват и сериозни аргументи от логическо естество, тъй като, за да има дадена държава стратегически цели към тази военна административна област, най-малкото трябва да разполага с военноморски флот. Що се отнася до извода, че войната е породена от мегаломанията му и омразата към силните съседи [Runciman, S. 1930, pp. 175–176 и п. 1], следва да се има предвид, че личните амбиции на цар Симеон без съмнение повлияват върху част от военните кампании, които той предприема. Освен всичко друго обаче психологическият му портрет включва и качествата на умел държавник, който няма как да постига успехи в начинанията си, ако се ръководи единствено от своите емоции⁹. Според германския историк Август-Фридрих Гфрорер (1803 – 1861) царят напада Хърватия по поръчка на Византия, тъй като империята целъ да се противопостави на хърватското проникване в Далмация [Gfrörer, A. F. 2, 1873, S. 191], но като се вземе предвид дългогодишният конфликт на Българското царство с ромеите, това негово заключение с основание е подложено на критика [Дринов, М. 1876, с. 59, бел. 98].

В историографията надделява схващането, че основният мотив за войната е съюзът между Византийската империя и Хърватия [Златарски, В. 1896, с. 313–314; Златарски, В. 1999, с. 277–278; Златарски, В. 1/2, 2007, с. 500–501; Златарски, В. 1930, с. 47–49; Đujić, I. 1966, p. 544; Fine, J. V. A. 1991, pp. 157, 263; Budak, N. 1994, str. 31; Лешка, М. 2017, с. 240–241 и бел. 69; Пенкова, Д. 2022, с. 73–74]. Интересното е, че до такъв извод стига още дубровнишкият абат Мавро Орбини (средата на XVI в. – 1614) в творбата си „Кралството на славяните“ от 1601 г., където пише, че българският владетел *се насочил срещу Хърватия... която по това време била в съюз с Римската* [т.е. с Източната Римска] *империя* (si mosse contro la Crabatia... che a quel tempo era in lega con l'Impero Romano) [Il Regno de gli Slavi. 1601, p. 426; Царството на славяни-

⁸ В тази връзка разсъжденията дали царят показва стремеж за политическа или търговска експанзия по море и дали военният поход си струва организирането [Пенкова, Д. 2022, с. 74, 76] са излишни.

⁹ За дискуссионния характер на това заключение срв. с изводите на Мирослав Лешка [Лешка, М. 2017, с. 241, бел. 69].

те. 2012, с. 471]. Всъщност добрите политическите контакти не са изградени изведнъж, а предпоставка за тях е постепенното сближаване, постигнато благодарение на умелите дипломатически ходове на ромейския император Роман Лакапин (920 – 944) и цариградския патриарх Николай I Мистик (901 – 907; 912 – 925)¹⁰. Те се изразяват в подобряване на отношенията с римския папа Йоан X (март/април 914 – май 928), на когото през 923 г. е отстъпена юрисдикцията върху далматинските градове и острови, а това изглежда осигурява посредничеството му при преговорите с княз Томислав [Šišić, F. 1, 1917, S. 129–132; 140; Šišić, F. 1, 1920, str. 108–109; Šišić, F. 1925, str. 411–414; 422; Златарски, В. 1/2, 2007, с. 454–455; 478–481; 500–501; Златарски, В. 1930, с. 46–49; Mandić, D. 1960, p. 40; Mandić, D. 1963, str. 204–209; 222; Dujčev, I. 1966, pp. 544–545; Klaić, N. 1975, str. 283; 290–293; Fine, J. V. A. 1991, pp. 263–264; Curta, F. 2006, p. 196; Пенкова, Д. 2022, с. 73–74]. Дълги години в историографията се поддържа тезата, че Византия позволява на хърватския владетел да придобие политически контрол върху ромейски крайбрежни градове и острови, а успоредно с това той получава титлата „проконсул“ („антипат“) [Дринов, М. 1876, с. 51, 55, Šišić, F. 1, 1917, S. 131; Šišić, F. 1, 1920, str. 109; Šišić, F. 1925, str. 413; Златарски, В. 1/2, 2007, с. 479; Златарски, В. 1930, с. 47; Historija. 1, 1953, str. 192; Mandić, D. 1963, str. 206 Raukar, T. 1997, str. 36, 38; Curta, F. 2019, p. 325], но тази теза се оспорва¹¹, тъй като не се основава на надеждна обосновка [Klaić, N. 1975, str. 292; Ferluga, J. 1978, p. 186; Fine, J. V. A. 1991, pp. 263–264; Goldstein, I. 1985, str. 24–26; 35–36; 41; Goldstein, I. 1995, str. 276–278; Budak, N. 2013, pp. 107–108]. Неубедителен изглежда изводът, че хърватският владетел управлява Византийска Далмация, но без областта да влиза в състава на Хърватия [Budak, N. 1994, str. 31–32]. Изказано е и предположение за възможността монархът да спечелва правото да събира данък от далматинските градове, редом с империята [Curta, F. 2006, p. 196], за което също липсват конкретни доказателства.

¹⁰ Според Джонатан Шепърд по това време българският владетел изоставя спрямо Византия в конкуренцията за влияние върху районите, населени от сърби и хървати [New Cambridge Medieval History. 3, p. 580], а неговото заключение е възприето в изследванията на други учени [Brzozowska, Z. A., Leszka, M. J. 2017, p. 39; The Bulgarian State in 927–969. 2018, p. 44]. Николай Кънев на свой ред се опитва да изясни причините за успеха на византийската дипломация при контактите ѝ със западните славяни [Кънев, Н. 2018, с. 45–46].

¹¹ Това схващане е изградено на базата на погрешната интерпретация на текста: *Tempore Johannis pape sanctissimi, consulatu peragente in provincia Croatorum et Dalmatiarum finibus Tamislao* [Rački, F. 1877, p. 187], чието по-късно критично издание показва, че той трябва да бъде разчетен по следния начин: *Tempore Joannis pape sanctissimo consulatu peragente, in provintia Croatorum et Dalmatiarum finibus Tamislao* [Historia Salonitana maior, 1967, p. 98]. Това на практика означава, че въпросната информация се отнася за папа Йоан X, а не за хърватския владетел [Klaić, N. 1965, str. 248–249; Klaić, N. 1975, str. 292; Ferluga, J. 1978, p. 186].

Началото на съюзните връзки между Византия и Хърватия най-често се отнася към 923 [Šišić, F. 1, 1917, S. 129; Šišić, F. 1, 1920, str. 108; Šišić, F. 1925, str. 411; Mandić, D. 1960, p. 40, n. 40; Mandić, D. 1963, str. 204–209; 222; Fine, J. V. A. 1991, p. 263] или 924 г. [Златарски, В. 1930, с. 47], а в определени случаи се датират не по-рано от края на 924 и началото на 925 г. [Златарски, В. 1/2, 2007, с. 478–479; 500]. Тук е мястото изрично да се подчертае, че сами по себе си добрите политически отношения между Византийската империя и Хърватия не са причина за българо-хърватската война. Такава причина може да бъде присъединяването на княз Томислав¹² към антибългарската коалиция [История на България. 2, 1981, с. 292]. Най-общо това събитие се разполага хронологически след провъзгласяването на Симеон за „василевс и самодържец на всички българи и ромеи“ през 925 г. [Šišić, F. 1, 1917, S. 140; Šišić, F. 1925, str. 422], след провеждането на Първия Сплитски събор през 925 г. [Uzelac, A. 2018, p. 242] или към края на 926 или началото на 927 г. [Божилов, И. 1983, с. 145; Божилов, И., Гюзелев, В. 1999, с. 260; Божилов, И. 2, 2017, с. 101]. Аргумент в полза на заключението, че действително е изграден съюз, насочен срещу България, представлява фактът, че непосредствено след неуспешната военна кампания и смъртта на цар Симеон българите очакват удар едновременно и от хърватите, и от Византия.

Съотношение на силите

За военния потенциал на Хърватия през първите десетилетия на X в. се съди въз основа на сведенията на император Константин VII Багренородни. В своето съчинение „За управлението на империята“¹³ византийският историк пише:

Покръстена Хърватия разполага с кавалерия до 60 000 души¹⁴, а с пехотата – до 100 000, и сагини [кораби с дължина около 15 м] – до 80, и конду-

¹² Съгласно тезата на Иван Дуйчев *единството на славянските народи на Балканския полуостров било окончателно разбито, а войните на българския владетел и политиката на византийското правителство, което търсело свои съюзници, допринесли тези славянски народи да се разединят, да се противопоставят един на друг и да се ускори тяхното народностно обособяване* [Dujčev, I. 1966, p. 544]. Тя е възприета, но и видоизменена от Иван Божилов (1940 – 2016) в началото на 80-те години на XX в.: *усилията на византийската дипломация успели да нанесат последен удар върху опита за единствено (?) на балканските славяни* [История на България, 2, 1981, с. 292].

¹³ Най-разпространеното схващане е, че творбата е написана между 948 и 952 г., но съществува и мнение, че това се случва след 952 и преди 959 г. [Krumbacher, K. 1891, S. 59–60; Moravcsik, G. 1, 1982, S. 356–390; Toynbee, A. 1973, pp. 1–712; ODB. 1, 1991, pp. 502–503; ODB., 2, 1991, pp. 593; Shchavalev, A. S. 2019, pp. 686–687; 701].

¹⁴ В руския превод, изготвен въз основа на критичното издание, неправилно се говори за 6000 конници [Константин Багрянородный. 1989, с. 138–139], а някои ав-

ри – до 100. Сагините пренасят по 40 души, кондурите [кораби с дължина около 7–8 м] – по 20, а по-малките кондури – по 10 души (Ὅτι ἡ βαπτισμένη Χρωβατία ἐκβάλλει καβαλλαρικὸν ἕως τῶν ξ΄ χιλιάδων, πεζικὸν δὲ ἕως χιλιάδων ρ΄ καὶ σαγήνας μέχρι τῶν π΄ καὶ κονδούρας μέχρι τῶν ρ΄. Καὶ αἱ μὲν σαγήναι ἔχουσιν ἀνὰ ἀνδρῶν μ΄, αἱ δὲ κονδοῦραι ἀνὰ ἀνδρῶν κ΄, αἱ δὲ μικρότεραι κονδοῦραι ἀνὰ ἀνδρῶν ι΄) [Constantinus Porphyrogenitus. 1967, pp. 150–151; Византиски извори. II, 1959, с. 45; Klaić, N. 1972, str. 41].

Представената по-горе информация първоначално се отнася към времето на княз Търпимир I (ок. 840–864) [Rački, F. 1861, str. 24; Rački, F. 1873, str. 188; Грот, К. 1880, с. 128; Срећковић, П., 1, 1884, с. 121], но впоследствие изследователите стигат до извода, че най-вероятно се визира управлението на княз Томислав, когато Хърватската държава достига върха на политическото и териториалното си могъщество [Дринов, М. 1876, с. 46; 125–126; Rački, F. 1877, pp. 198–199; Klaić, V, 1, 1899, str. 72; Poparić, B. 1899, str. 68–69; Šišić, F. 1916, str. 49; Šišić, F., 1, 1917, S. 131; Šišić, F., 1, 1920, str. 109; Šišić, F. 1925, str. 413 и bilj. 21; Historija, 1, 1953, str. 193]. Изказано е и предположение, че в случая се визира хърватската армия при Томиславовите приемници [Goldstein, I. 1995, str. 275], тъй като Константин Багренородни подчертава, че Хърватия разполага с такава голяма сила до времето на княз Крешимир I (ок. 935 – ок. 945) [Constantinus Porphyrogenitus, 1967, pp. 150–151; Византиски извори, II, 1959, с. 45]. Една част от историците се отнася с доверие към разглежданите свидетелства с аргументацията, че държавата значително увеличава боеспособността си благодарение на обединението на Далматинска с Панонска Хърватия. Колкото до силния флот, той според същите изследователи е необходим на държавата, за да контролира островите Вис, Брач и Хвар в Адриатическо море, както и далматинските градове [Poparić, B. 1899, str. 69; Šišić, F., 1, 1917, S. 131, n. 1; Šišić, F., 1, 1920, str. 109; Šišić, F. 1925, str. 413 и bilj. 21; Mandić, D. 1960, p. 33; Mandić, D. 1963, str. 215]. От друга страна, ако представените данни се възприемат безкритично, излиза, че по онова време Хърватия притежава внушителна армия, каквато нямат на разположение нито Византийската империя, нито Българското царство, а това изглежда неправдоподобно. Именно поради тази причина срещу достоверността на въпросните сведения са изказвани сериозни възражения [Grafenauer, B. 1952, str. 31 и bilj. 97; Византиски извори. II, 1959, с. 45, бел. 137; Klaić, N. 1975, str. 284; Goldstein, I. 1985, str. 24, 44; Goldstein, I. 1995, str. 291 – 292]. Те са подложени на обстоен анализ от Тибор Живкович, който въз основа на работата си с парижкия ръкопис, установява, че числеността на хърватската армия е разчетена погрешно от изследователите на текста, а това се отнася и за критичното издание на Дюла Моравчик (1892 – 1972) и Ромили Дженкинс (1907 – 1969)

тори се повлияват от допуснатата грешка [Матанов, Х. 2002, с. 78; Пенкова, Д. 2022, с. 70, 73].

[**Constantinus Porphyrogenitus**. 1967, pp. 150–151]. Сръбският историк стига до извода, че сухопътните сили на хърватите наброяват от 3 до 4000 конници и ок. 20 000 пехотинци. Към тях той добавят и ок. 4500 моряци [**Živković, T.** 2007, pp. 143–151; **Borri, F.** 2011, p. 213, n. 34; **Лешка, М.** 2017, с. 242–243, бел. 73]. На свой ред хърватският учен Търпимир Ведриш също приема, че сведенията на Константин Багренородни са силно преувеличени, но смята, че доводите на Живкович за конницата са по-убедителни в сравнение с тези за числеността на пехотата [**Vedriš, T.** 2007, pp. 1–33]. За силата на хърватската армия при управлението на княз Томислав се съди и от факта, че на няколко пъти тя нанася поражения на унгарците [**Ljetopis popa Dukljanina**. 1950, str. 58; **Šišić, F.** 1, 1917, S. 121–122; **Šišić, F.** 1925, str. 404–405; **Mandić, D.** 1960, p. 33; **Mandić, D.** 1963, str. 215; **Klaić, N.** 1975, str. 277–279]. Все пак трябва да се има предвид, че не само хърватите имат военни успехи срещу враговете си, тъй като съществуват данни и за унгарско опустошение на Хърватия, което се свързва с времето, когато на власт е княз Томислав [**Rački, F.** 1877, pp. 394–395; **Goldstein, I.** 1985, str. 24; 26–28; 30–31; 42; **Goldstein, I.** 1995, str. 286–287].

Не е известно какъв дял от хърватската войска взема участие във войната срещу Българското царство. Както с основание отбелязва хърватският историк Иво Голдщайн, Българското царство превъзхожда хърватите в директен сблъсък, но за победата си те не се нуждаят от силна армия, тъй като избират и времето, и мястото, и начина за провеждане на сражението [**Goldstein, I.** 1995, str. 291].

Липсват каквито и да е данни в изворите за числеността на българската войска, изпратена срещу Хърватия, и за нея могат да се правят единствено предположения, крепящи се на логически аргументи. В битката при р. Ахелой българите разгромяват голяма византийска армия, която според някои изследователите наброява около 50 600 души [**Йорданов, И.** 2018, с. 47]. Извън всякакво съмнение е, че за да победиш такъв противник в открито сражение, се изисква сериозна военна сила. Съвсем друг е въпросът колко български войници потеглят срещу хърватите. Факт е, че войната има голям международен отзвук, а римският папа дори се ангажира с разрешаването на конфликта. Нещо повече, византийските извори описват военната загуба на Българското царство като значима, а в някои от тях гибелта на българските войници се сочи като причина за влошаване здравословното състояние на българския цар. Всичко това изключва възможността да се касае за разузнавателен набег, а още по-малко да се твърди, че срещу хърватите потегля слаб граничен отряд [**Йорданов, С.** 1993, с. 78]. На този етап няма как да се прецени дали става дума за добре организирана военна кампания, или за необмислена показна акция [**Пенкова, Д.** 2022, с. 76]. Изглежда, че действително става дума за голяма армия [**Fine, J. V. A.** 1991, p. 157], но без конкретни данни за броя на българските войници, това определение изглежда доста относително. От друга страна, трябва да се има предвид, че при наказателните походи срещу Сърбия цар Си-

меон изпраща най-високопоставените си военачалници – кавханът и ичиргу-боилът [Андреев, Й., Лазаров, И., Павлов, П. 2012, с. 305–306; 315–316; 372; 651–652], а що се отнася до този срещу Хърватия, командващият е с по-нисък ранг, макар и да не може да се установи със сигурност какво точно е мястото му в държавната йерархия.

Друг проблем, на който следва да се обърне внимание, е този за съюзниците на България и Хърватия по време на военните действия. В научната литература е изказана тезата, че редом с хърватите в сблъсъка с българската войска се сражават захълмци (захумляни)¹⁵ и сърби [Дринов, М. 1876, с. 56; Златарски, В. 1896, с. 314; Златарски, В. 1999, с. 278–279; Šišić, F. 1, 1917, S. 140; Šišić, F. 1925, str. 422; Златарски, В. 1/2, 2007, с. 501; Златарски, В. 1928, с. 45; Златарски, В. 1930, с. 49–50], но тя не намира потвърждение в историческите извори. И ако за сръбски отряди това все пак може да се допусне, то за намесата на Захълмието (Захумлие, Захълмие, Хум, Хумско княжество) в конфликта са налице много въпросителни. Както е добре известно, господар на тази държава (обхващаща части от дн. Босна и Херцеговина и Хърватия) е княз Михаил Вишевич (ок. 910 – 935), чиито прадеди произлизат от земите, които днес се намират в очертанията на съвременна Полша (Ὅτι ἡ γενεὰ τοῦ ἀνθυλάτου καὶ πατρικίου Μιχαήλ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Βουσεβούτζη, τοῦ ἄρχοντος τῶν Ζαχλούμων, ἦλθεν ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἀβαπτίστων εἰς τὸν ποταμὸν Βίσλας, τοὺς ἐπονομαζομένους Λιτζίκη, καὶ ὤκησεν εἰς τὸν ποταμὸν, τὸν ἐπονομαζόμενον Ζαχλοῦμα) [Constantinus Porphyrogenitus. 1967, pp. 160–163; Новаковић, Р. 1975, с. 19–42; Мишић, С. 1996, с. 122–123; Живковић, Т. 2007, с. 84, 86; 121–122; 127, 164; Живковић, Т. 2006, с. 59–66; Uzelac, A. 2018, pp. 236–245]. Той е верен съюзник на княз/цар Симеон поне от 912 г., когато залавя Пие-тро, сина на венецианския дож Орсо II Партечипацио (912 – 932). По това време венецианецът възнамерява да премине през земите на хърватите, но е пленен и предаден на българския владетел, който го освобождава срещу откуп [Giovanni Diacono, 1890, pp. 131–132; ЛИБИ, II, 1960, с. 349; Златарски, В., 1/2, 2007, с. 394; Marin, Š. 2007, pp. 375–391; Кънев, Н. 2018, с. 37–40; Uzelac, A. 2018, pp. 237–239]. Известно е още, че през 917 г. княз Михаил информира цар Симеон за мисията на драчкия стратег и протоспатарий Лъв Равдух, целяща да привлече сръбския княз Петър (892/3 – 917/18) към изградената по това време антибългарска коалиция [Constantinus Porphyrogenitus. 1967, pp. 156–157; ГИБИ, V, 1964, с. 210; Златарски, В. 1/2, 2007, с. 394–395; Острогорски, Г. 1955, с. 29–33; Кънев, Н. 2018, с. 40–44; Uzelac, A. 2018, pp. 238–239]. Съществува и хипотеза, че точно Михаил Вишевич [Jireček, C. 1, 1911, S. 201; Fine, J. V. A. 1991, p. 152; Uzelac, A. 2018, pp. 240–241] осигурява транспор-

¹⁵ През годините за етническата им принадлежност се водят спорове в историографията [Новаковић, Р. 1975, с. 19–42; Живковић, Т. 2006, с. 59–60], но Константин Багренородни изтъква сръбския им произход [Constantinus Porphyrogenitus. 1967, pp. 160–161].

тирането на българските пратеници, които водят преговори с Фатимидите. Към 923 или 924 г. те са приети в средиземноморското пристанище Махдия (дн. Тунис), тогавашната столица на халиф Убайдаллах ал-Махди (909 – 934) [Кръстев, К. С. 2012, с. 313–314; Кръстев, К. С. 2018, с. 246–249].

Мнозина историци предполагат, че в определен момент (преди или след превземането на Сърбия от българите) княз Михаил Вишевич се опасява, че Българското царство ще се намеси във вътрешната и външната му политика, поради което решава да премине на византийска страна, още преди смъртта на цар Симеон [Дринов, М. 1876, с. 51, 56; Šišić, F. 1, 1917, S. 129; Šišić, F. 1925, str. 412; Златарски, В. 1930, с. 47; Klaić, N. 1975, str. 283; Живковић, Т. 2007, с. 275, 278; Живковић, Т. 2006, с. 64]. Други смятат, че владетелят на Захълмието остава лоялен на българския владетел до кончината му през 927 г. [Византиски извори. II, 1959, с. 60, бел. 209; Историја српског народа. 1, 1981, с. 159; Fine, J. V. A. 1991, p. 160; Мишић, С. 1996, с. 42; Uzelac, A. 2018, pp. 241–245]. В полза на първата хипотеза се изтъква участието на Михаил в Първия Сплитски събор през 925 г. редом с хърватския княз Томислав [Historia Salonitana maior. 1967, pp. 96, 98]. Този аргумент не е убедителен, тъй като по онова време част от далматинските градове се намират под контрола на Захълмието, а едновременно с това попадат и под папска юрисдикция. Ето защо присъствието на княз Михаил на събора е напълно естествено и по никакъв начин не доказва съюзните му отношения с Хърватия и Византийската империя. Следва да се има предвид още, че на събора отсъстват представители на византийската тема Далмация [Fine, J. V. A. 1991, p. 160; Budak, N. 2014, pp. 53–54; Uzelac, A. 2018, p. 242]. Друг довод, който обикновено се изтъква, са ромейските почести и титли (антипат и патриций) [Constantinus Porphyrogenitus. 1967, pp. 160–161; Византиски извори. II, 1959, с. 60], които Михаил Вишевич получава, но въпросът за времето на придобиването им (преди или след 927 г.), остава спорен [Ферлуга, Ј. 1971, с. 103; Fine, J. V. A. 1991, p. 160; Живковић, Т. 2006, с. 64; Кънев, Н. 2018, с. 46; Uzelac, A. 2018, p. 241]. Дори и тяхното получаване да предхожда Симеоновата смъртта, това не е непременно условие за влошаване на отношенията му с българския цар, още повече че цялото управление на захълмския владетел е белязано от дипломатически маньоври и търсене на решения в сложни политически ситуации. Конкретно доказателство за враждебността на княз Михаил спрямо Византийската империя [Dümmler, E. 1856, S. 64 и N. 5; Jireček, C. 1, 1911, S. 201; Византиски извори. II, 1959, с. 60, бел. 209; Историја српског народа. 1, 1981, с. 159; Uzelac, A. 2018, pp. 242–244], представлява обстоятелството, че през юли 926 г. той напада нейното владение Сипонто (край дн. гр. Манфредония) в областта Апулия (дн. Югозападна Италия) [Annales Beneventani. 1923, p. 64; The Annales Barenses and the Annales Lupi Protospatharii. 1979, pp. 116, 126; Romualdi Salernitani Chronicon. 1935, p. 165]. Стременията това събитие да се интерпретира като действие, съгласувано с империята, за да бъ-

дат прогонени арабите или лангобардите от града, са несъстоятелни, тъй като влизат в противоречие с източниците. Същото се отнася и за приписването на този политически ход на хърватския княз Томислав [Šišić, F. 1, 1917, S. 143 и N 2; Šišić, F. 1925, str. 424 и bilj. 37; Mandić, D. 1960, pp. 40 и n. 41; Mandić, D. 1963, str. 205, 222 и bilj. 36; Gestrin, F. 1997, str. 160–161; Живковић, Т. 2006, с. 64; Budak, N. 2014, str. 56]. Споменатите по-горе действия на Михаил Вишевич се тълкуват от някои изследователи като съюзнически ход в полза на България, целящ да прекъсне комуникацията между византийските владения в Южна Италия и новия ѝ съюзник Хърватия [Uzelac, A. 2018, p. 244]. Впрочем хипотезата, че Михаил Вишевич е съюзник на цар Симеон по време на войната с Хърватия, е изказана още през XIX в. [Гильфердинг, А. 1/1, 1868, с. 109]. Според други историци по време на военните действия княз Михаил запазва неутралитет [Fine, J. V. A. 1991, p. 160]. Трудно е да се прецени дали нападението срещу Сипонто има пряка връзка с българо-хърватските отношения, или по-скоро става дума за самостоятелна, несъгласувана с българите акция. При всички случаи едва ли захълмският владетел притежава самочувствието да атакува територии на Византийската империя без надежден и силен съюзник зад гърба си, какъвто години наред е именно Българското царство.

Ход на военните действия

Поводът за началото на войната, която най-често се отнася към 926 или 927 г., е неизвестен. Същото се отнася и за целта на българския владетел в случай на успех срещу хърватите. Макар и с много уговорки, единственото на което би могло да се разчита по този въпрос, е аналогията с действията на цар Симеон спрямо сръбските князе и унищожаването на сръбската държавност¹⁶.

По всяка вероятност българската войска навлиза в Хърватия през сръбските земи [Златарски, В. 1/2, 2007, с. 501; Златарски, В. 1930, с. 49], а както ще се види по-нататък в настоящия текст, тя е пресрещната от хърватите в планинска местност, изненадана е и е разбита. Историческите извори, които свидетелстват за събитията, са наративни. Според произхода си те могат да бъдат разделени в три групи – византийски, старобългарски и староруски. Ето какво се казва в съчинението „За управлението на империята“ на ромейския василевс Константин VII Багренородни:

И така, по онова време тези същите българи начело с Алогоботур навлезли в Хърватия, за да правят война, и там всички били избити от хърватите¹⁷ (Κατὰ τὸν καιρὸν οὗν ἐκεῖνον εἰσῆλθον οἱ αὐτοὶ Βούλγαροι εἰς Χρῳατίαν μετὰ τοῦ Ἀλογοβότου τοῦ πολεμῆσαι, καὶ ἐσφάγησαν πάντες ἐκεῖσε παρὰ τῶν Χρῳβάτων)

¹⁶ Вярно е, че присъединените области трудно се съхраняват [Пенкова, Д. 2022, с. 74–75], но същото може да се заключи и за останалите територии, завоювани от българския владетел, вкл. и за съседна Сърбия.

¹⁷ За справка могат да се използват други издания и преводи [Византиски извори. II, 1959, с. 56; Константин Багрянородный. 1989, с. 146–147].

[Constantinus Porphyrogenitus, 1967, pp. 158–159; ГИБИ, V, 1964, с. 212; Dümmler, E. 1856, S. 73–74; Rambaud, A. 1870, p. 464; Дринов, М. 1876, с. 53–54; Иречек, К. 1978, с. 194; Грот, К. 1880, с. 195; Златарски, В. 1896, с. 314; Klaić, V, 1, 1899, str. 75; Златарски, В. 1999, с. 278; Jireček, C., 1, 1911, S. 200; Šišić, F. 1916, str. 50; Šišić, F., 1, 1917, S. 140; Šišić, F., 1, 1920, str. 110; Gruber, D. 1925, str. 333; Šišić, F. 1925, str. 422; Златарски, В., 1/2, 2007, с. 501; Runciman, S. 1929, pp. 95–96; Runciman, S. 1930, p. 176, n. 1; Mandić, D. 1960, pp. 33–34 и n. 7; Mandić, D. 1963, str. 215–216 и bilj. 5; Dujčev, I. 1966, p. 545; Ostojić, I. 1967, p. 455; Klaić, N. 1975, str. 283; История на България, 2, 1981, с. 292; Ангелов, Д., Кашев, С., Чолпанов, Б. 1983, с. 277–278; Божилов, И. 1983, с. 145; Omrčanin, I. 1984, pp. 21–22; Goldstein, I. 1985, str. 24, 42; Goldstein, I. 1995, str. 289; Божилов, И., Гюзелев, В. 1999, с. 260; Croatia in the Early Middle Ages, 1999, p. 176; Живковић, Т. 2006, с. 48; Fine, J. V. A. 2006, p. 30; Borri, F. 2011, p. 230; Лешка, М. 2017, с. 241–242; Божилов, И., 2, 2017, с. 101; Migration, 2018, p. 47; Пенкова, Д. 2022, с. 71].

При анализа на представения текст някои изследователи оспорват традиционния превод на откъса “κατὰ τὸν καιρὸν οὖν ἐκεῖνον”, приемайки, че той по-скоро трябва да се преведе като ‘в удобно, подходящо време’, а това се възприема за доказателство, че българите не предприемат атаката си непосредствено след бягството на Захарий, а между двете събития изминава известно време. В потвърждение на това заключение се привежда и фактът, че Константин Багренородни използва изразите „сега“ (νῦν) и „точно сега“ (ἄρτι) за твърде продължителни периоди – от десет до сто години [Mandić, D. 1960, p. 34; Mandić, D. 1963, str. 216].

Интерес представлява фактът, че никъде в творбата си византийският историк не споменава за името на хърватския владетел, вкл. и по повод на победата срещу българската войска [Jireček, C. 1, 1911, S. 200; Goldstein, I. 1995, str. 275]. Друго, което прави впечатление, е начинът, по който е назван предводителят на българите. Както вече многократно е отбелязвано в научната литература, по всяка вероятност „Алогоботур“ [Андреев, Й., Лазаров, И., Павлов, П. 2012, с. 28–29] не е лично име, а титла, въпреки че са изказвани и противоположни мнения. Според германския ориенталист Йозеф Маркварт (1864 – 1930) византийският историк разменя местата на буквите “β” и “γ” и всъщност се касае за титлата “αλοβογοτοур”, която изследователят разлага на “αλο-βογοτοур” (ало-боготур). Във втората ѝ част Маркварт вижда (пра) българското “βογοτοούρ” (βογοτόρ), което съпоставя с монголското “baghatur” и киргизкото “batur”. Разглежданите две съставки на “αλο-βογοτοур” той свързва с тюркското “alp bagatur” (“alyp bagatur”), което превежда като ‘храбър герой/ юнак’ [Marquart, J. 1898, S. 40, N. 1; Marquart, J. 1903, S. 156]. Неговата теза е възприета от редица други изследователи [Златарски, В. 1/2, 2007, с. 501, бел. 1; Moravcsik, G. 2, 1983, S. 64; Византиски извори. II, 1959, с. 56, бел. 190]. Иван Венедиков (1916 – 1997), от своя страна, предполага, че първата част от думата е включвала “γου” в края си и именно поради тази

причина погрешно е изписана като “αλογο”, а всъщност се касае да титлата “ολγοουβογοτουρ” (олгу-боготур). В допълнение към това той допуска, че подобно на олгу-тарканът (титла със същия първи компонент в състава си) и в този случай се касае за управител на провинция. Едновременно с това авторът прави връзка с названието на областта Оглос [Венедиков, И. 1979, с. 88–91]. Това, което може да се заключи, е, че първата част на титлата на българския военачалник не може да бъде възстановена със сигурност, което създава предпоставка за появата и на различни други интерпретации¹⁸. Изказано е предположение, че българският военачалник загива в сражението [Андреев, Й., Лазаров, И., Павлов, П. 2012, с. 29].

Сред свидетелствата за военните действия е шеста книга от *Хронографията* на Продължителя на Теофан (Scriptores post Theophanem), за която се смята, че има двама автори. Приема се, че по-ранният от тях, който е анонимен, съставя изложението между 886 и 948 г. при управлението на византийския император Никифор II Фока (963 – 969)¹⁹. По-специално в историческия извор е посочено:

*На двадесет и седми ден от месец май, индикт 15, владетелят на България Симеон повел войска против хърватите, завързал война с тях, претърпял поражение и загубил почти всички свои подвластни*²⁰.

---

¹⁸ Унгарският археолог Геза Фехер (1890 – 1955) възприема тезата на чешко-австрийския географ, езиковед и ориенталист Вилхем Томашек (1841 – 1901) [Tomasek, W. 1877, S. 685], според когото „Алогоботур“ може да се свърже с тюркското “ala” – ‘пъстър’, като добавя, че в тюркските езици названията на цветовете често се употребяват и като лични имена. Колкото до другата съставка на думата – “βογοτουρ”, тя се съпоставя със сходни думи в различни тюркски диалекти, както и с маджарската *bátor*, и се определя като почетен епитет за военачалници. От друга страна, отбелязва Фехер, в тюркските езици тя е разпространена и като втора съставна част на лични имена [Фехер, Г. 1928, с. 95; Фехер, Г. 1928/1929, с. 150–152]. Унгарският ориенталист Армин Вамбери [Vámbéry, Á. 1882, S. 62] превежда “ulug-batur” като ‘велик герой’. На свой ред британският историк Стивън Рънсиман (1903 – 2000) стига до извода, че се касае за военен ранг. Той приема тезата на Маркварт за думата “αλοβογοτουρ” [Runciman, S. 1930, p. 285], но допуска, че префиксът “αλο” означава ‘командир’, ‘главатар’ или дори лично име. Преглед на част от хипотезите вж. у Татяна Славова [Славова, Т. 2009, с. 127–129; Славова, Т. 2010, с. 64–67].

¹⁹ По този въпрос се е натрупала значителна литература [Krumbacher, K. 1891, S. 124–126; Moravcsik, G. 1, 1982, S. 540–543; Каждан, А. П. 1961, с. 76–96; ODB. 3, 1991, pp. 2061–2062; Продължателъ Феοφана. 2009, с. 293–368]. Мирослав Лешка [Лешка, М. 2017, с. 19–20, бел. 12; 241–242, бел. 70; 251–252, бел. 104] критикува твърдението на Доминик Мандич [Mandć, D. 1960, p. 36; Mandić, D. 1963, str. 218], че Продължителят на Теофан е първоизточник на всички останали византийски хронисти, които дават информация за случилото се.

²⁰ Съществуват известни разночетенията при превода, но те не са съществени [Mandić, D. 1960, p. 34; Mandić, D. 1963, str. 216; Продължателъ Феοφана, 2009, с. 254].

(Μαῖφ δὲ μηνί, εἰκάδι ἐβδόμη, ἰνδικτιῶνος ιέ, Συμεὼν ἄρχων Βουλγαρίας κατὰ Χρωβάτων ἐκίνησε στράτευμα, καὶ συμβαλὼν μετ' αὐτῶν πόλεμον, ἡττηθεὶς τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄπαντας ἄρδην ἀπώλεσεν) [Theophanes Continuatus. 1838, p. 411; ГИБИ. V, 1964, с. 135; Dümmler, E. 1856, S. 73, N. 4; Büdinger, M. 1861, S. 41, N. 1; Дринов, М. 1876, с. 53; Gruber, D. 1925, str. 333; Златарски, В. 1/2, 2007, с. 501–502, бел. 2; Runciman, S. 1929, p. 96, n. 1; Runciman, S. 1930, p. 176, n. 1; Mandić, D. 1960, pp. 34–35 и n. 16; Mandić, D. 1963, str. 216–217 и bilj. 14; Dujčev, I. 1966, p. 545; История на България. 2, 1981, с. 292, 334, бел. 107; Божилов, И. 1983, с. 146; Omrčanin, I. 1984, p. 22; Божилов, И., Гюзелев, В. 1999, с. 260; Живковић, Т. 2007, с. 277; Лешка, М. 2017, с. 241–242, бел. 70, 73; 250; Божилов, И. 2, 2017, с. 101; Brzozowska, Z. A., Leszka, M. J. 2017, p. 164, n. 164; Пенкова, Д. 2022, с. 72].

Какви изводи могат да се направят от цитирания текст? Потвърждава се информацията на Константин Багренородни за разгрома на българите по време на военния поход срещу Хърватия. Сведенията на Продължителя на Теофан се възприемат от някои историци като доказателство, че предводителят на българската войска е самият цар, който загива в Хърватия [Rambaud, A. 1870, p. 418] или умира в деня на битката [Smičiklas, T. 1, 1879, str. 225]. Това твърдение не изглежда реалистично, още повече, че малко по-нататък в същия текст изрично се упоменава за смъртта на българския владетел в България, обхванат от безумие и сърдечна болест [Theophanes Continuatus. 1838, pp. 411–412; ГИБИ. V, 1964, с. 135; Mandić, D. 1960, p. 34, n. 16; Mandić, D. 1963, str. 216, bilj. 14]. Може да се отбележи още, че последният военен поход, в който цар Симеон взема лично участие, е този срещу византийската столица Константинопол от 923 или 924 г. [Лешка, М. 2017, с. 242 и бел. 72], по време на който той се среща с ромейския василевс Роман Лакапин²¹. Пак в тази връзка някои изследователи изтъкват различни мотиви за отсъствието на българския владетел по време на кампанията срещу Хърватия: здравословни проблеми, нежелание да рискува живота си или ангажираност с важни държавни дела, които го задържат в България [Златарски, В. 1/2, 2007, с. 502, бел. 2; Лешка, М. 2017, с. 242]. Всъщност съвсем не е задължително един владетел да застава начело на всяка военна операция, която предприема, и за това не е необходимо да се изтъква конкретна причина. Не е за пренебрегване и фактът, че царят използва свои военачалници при всички наказателни акции срещу сърбите. Колкото до датировката, в XV индикт попада 6435 г. от Сътворението на света (= 1 септември 926 – 31 август 927), но като се има предвид, че е посочена и точна дата, без съмнение става дума за 27 май 927 г. (6435 – 5508 = 927). За обвързването на тази датировка с едно или друго историческо събитие ще стане дума по-нататък в настоящото изложение.

²¹ Проблемът за срещата и последиците от нея е добре проучен в историческите изследвания [Златарски, В. 1/2, 2007, с. 464–473; Божилов, И., Гюзелев, В. 1999, с. 259; Лешка, М. 2017, с. 227–236].

Друг извор за разглежданото историческо събитие е творбата „Исторически обзор“ на Йоан Скилица (втората половина на XI в.)²², който пише:

През месец май, 15-и индикт, владателят на България Симеон извършил нападение срещу хърватите. Той влязъл в бой с тях, но претърпял поражение в планинските теснини и загубил цялата си войска.

(Μαῖω δὲ μηνί, ἰνδικτιῶνος πεντεκαδεκάτης, εἰσβολὴν Συμεὼν ὁ τῆς Βουλγαρίας ἄρχων ἐποιήσατο κατὰ Χρωβάτων, καὶ συμβαλὼν μετ' αὐτῶν καὶ ἡττηθεὶς ἐν ταῖς τῶν ὀρῶν δυσχωρίαις ἅπαν τὸ ἑαυτοῦ ἀπώλεσε στράτευμα) [Ioannis Scylitzes. 1973, p. 222; ГИБИ. VI, 1965, с. 255; John Skylitzes. 2010, p. 214; История на България. 2, 1981, с. 292, 334, бел. 107; Goldstein, I. 1985, str. 42–43 и bilj. 73; Goldstein, I. 1995, str. 291; Лешка, М. 2017, с. 241–242, бел. 70–73; 250, бел. 100; Пенкова, Д. 2022, с. 72, 74].

Както ясно се вижда от текста, Йоан Скилица следва написаното от Продължителя на Теофан, но привнася и нов елемент в разказа си, а именно, че сражението се разиграва „в планинските теснини“ (ἐν ταῖς τῶν ὀρῶν δυσχωρίαις). Доколкото може да се вярва на Скилица, тъй като тази информация липсва в по-ранните източници, изглежда, че българите попадат на засада и са изненадани [Goldstein, I. 1995, str. 291; Пенкова, Д. 2022, с. 75]. Въз основа на тази информация се допуска, че сражението се провежда някъде в Босненско-Херцеговинските планини [Šišić, F. 1925, str. 422, bilj. 31]. Сходен характер има твърдението, че сблъсъкът е осъществен в някоя от планините, през които преминава българо-хърватската граница, следваща вододела на реките Босна и Дрина [Новаковић, Р. 1963, с. 177; Коледаров, П. 1, 1979, с. 47]. Мирослав Лешка, от своя страна, също приема, че става въпрос за планински терен в близост до р. Дрина, разположен в Североизточна Босна [Лешка, М. 2017, с. 242, бел. 73]. Съществува и предположение, че битката се състои в Сремската област²³. Без да се ангажират с точното място на сражението, някои историци смятат, че се касае за територия, която по това време не се владее от никоя държава, определена от тях като “terra incognita” [Fine, J. V. A. 2006, pp. 178–179]. Оригинална е интерпретацията на Иво Голдщайн, според когото пътят през Босна и Срем е много дълъг и труден. Ето защо той се опитва да свърже марш-

²² На живота и творбата на Йоан Скилица са посветени редица трудове [Krumbacher, K. 1891, S. 138–140; Moravcsik, G. 1, 1982, S. 335–340; Ioannis Scylitzes. 1973, pp. VII–LVI; ODB. 3, 1991, pp. 1914; John Skylitzes. 2010, pp. IX–XXXIII]. Неговият текст е възпроизведен в „Кратка история“ [Moravcsik, G. 1, 1982, S. 273–275; Krumbacher, K. 1891, S. 140–141; ODB. 2, p. 1118] на по-късно живелия Георги Кедрин (XII в.) [Georgius Cedrenus. II, 1839, pp. 307–308; Златарски, В. 1/2, 2007, с. 501–502 и бел. 2; Mandić, D. 1960, p. 35 и п. 18; Mandić, D. 1963, str. 217 и bilj. 15; Omrčanin, I. 1984, p. 22].

²³ По думите на хърватския историк Иво Голдщайн [Goldstein, I. 1995, str. 290, bilj. 85] това пише върху плочата с кратка история на хърватското Ранно средновековие в Музея на хърватските археологически паметници в Сплит.

рута, изминат от армията на цар Симеон, с този, по който десетилетия по-късно се придвижва Самуиловата войска. По-конкретно става дума за сведение, съгласно което след безуспешната обсада на Дулциний (дн. Улцин, Черна гора), войниците на цар Самуил (997 – 1014; † 6 октомври 1014) плякосват цяла Далмация (историко-географска в дн. Хърватия), като опустошават както крайбрежните, така и планинските области чак до Зара (дн. Задар, Хърватия), а след това се завръщат в България през Босна и Рашка (историко-географска област в дн. Сърбия и части от Черна гора и Босна и Херцеговина) [**Ljetopis popa Dukljanina**. 1950, str. 80]. Според хърватския историк вероятно армията, предвождана от Алогоботур, преминава през Сърбия и дори може би още по на юг – през земите на дн. Черна гора, след което се придвижва по някой от пътищата, съхранени от Късната античност, или през карстовите полета, които се свързват помежду си в северозападна посока. По този начин, преминавайки през Източна и Западна Херцеговина, смята Голдщайн, българите се сблъскват с хърватите [**Goldstein, I.** 1985, str. 42; **Goldstein, I.** 1995, str. 290].

Следващият поред източник, съдържащ информация за войната, е „Съкратена история“ на Йоан Зонара († след 1159)²⁴:

А владетелят на българите Симеон, който бил мъж на кървите, въобще не обичал никак да стои спокоен. Затова тръгнал на поход срещу народа на хърватите, но бил победен от тях и дори загубил и собствената си войска в непроходимите планини.

(Ὁ μέντοι τῶν Βουλγάρων ἄρχων ὁ Συμεών, ἀνὴρ ὢν αἰμάτων, ἡσυχίαν ἄγειν οὐπότε ὅλως προήρητο· ὅθεν κατὰ τοῦ ἔθνους τῶν Χροβάτων ἐστράτευσεν, ἀλλ’ ἥττητο ὑπ’ ἐκείνων, κὰν ταῖς τῶν ὀρῶν δυσχωρίαις τὸ οἰκεῖον ἀπέβαλε στράτευμα) [**Ioannes Zonaras**. III, 1897, p. 473; **ГИБИ**. VII, 1968, с. 177; **Златарски, В.** 1/2, 2007, с. 502, бел. 2; **Mandić, D.** 1960, p. 35 и п. 19; **Mandić, D.** 1963, str. 217 и bilj. 16; **Omrčanin, I.** 1984, p. 22; **Черноглазов, Д. А.** 2004, с. 139; **Лешка, М.** 2017, с. 242, бел. 73; 250, бел. 100; **Пенкова, Д.** 2022, с. 72].

До голяма степен Йоан Зонара следва текста на Йоан Скилица, но пропуска датата, на която се провежда сражението, а за сметка на това изтъква като причина за войната войнолюбие то на българския цар (Συμεών, ἀνὴρ ὢν αἰμάτων, ἡσυχίαν ἄγειν οὐπότε ὅλως προήρητο) [**Златарски, В.** 1/2, 2007, с. 502, бел. 2].

Следвайки бележките на швейцарския библиотекар, теолог и палеограф Едуард фон Муралт (1808 – 1895) [**Georgius Monachus Continuatus**. 1859, p. 830, п. г. 9–10; **Georgius Monachus Continuatus**. 1863, coll. 1165, п. 97; **Hirsch, F.** 1876, S. 38; **Brzozowska, Z.** 2017, p. 48, п. 38], Доминик Мандич

²⁴ Гръцкото название на творбата е “Επιτομή ἱστοριῶν” [**Krumbacher, K.** 1891, S. 141–146; **Moravcsik, G.** 1, 1982, S. 344–348; **ODB**. 3, 1991, p. 2229; **Черноглазов, Д. А.** 2004, с. 137–154; **Черноглазов, Д. А.** 2006, с. 191–203] се превежда като „Съкратена история“ или „Исторически откъси“.

обръща внимание [**Mandić, D.** 1960, pp. 36–37; **Mandić, D.** 1963, str. 218–219; **Omrčanin, I.** 1984, p. 22], че някои ръкописи на хрониката (редакция В) на Продължителя на Георги Монах, или Амартол (X в.)²⁵, не се съгласуват нито с издадения през 1859 г. текст, изготвен въз основа на московския ръкопис²⁶, нито с този, поместен в „Бонския корпус“, за чието издаване е използван парижкият ръкопис [**Georgius Monachus Continuatus.** 1838, p. 904], а кореспондират с написаното от Продължителя на Теофан и съобщават за разгрома на българската войска в Хърватия. Впрочем българският превод е направен по изданието на Муралт [**ГИБИ.** VI, 1965, с. 150] и именно поради тази причина в него липсва информация за войната²⁷. Мюнхенският ръкопис съдържа следното заглавие на разглеждания пасаж: „За Симеон Българина, неговото поражение в Хърватия и неговата смърт“ (Περὶ Συμεὼν Βουλγάρου καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Χρωβάτων ἥττης αὐτοῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ). Във ватиканския ръкопис военната загуба в Хърватия е описана почти по същия начин, както в хрониката на Продължителя на Теофан, което ясно показва връзката между двата текста. По-конкретно в източника пише, че поради несполуката във войната срещу хърватите,

²⁵ Под наименованието „Продължител на Георги Монах“ се имат предвид няколко неизвестни по име книжовници, които стигат до различни периоди от време при представяне на историческите събития (в някои случаи чак до 1142/3 г.). Източникът на анонимния автор, който описва разглеждания период от време, е хрониката на Симеон Логотет (X в.). Интересуващият ни текст на т.нар. Продължител на Георги Монах е познат в два варианта – редакция А, която е по-стара и е съставена преди 963 г. В нея са представени събитията до 948 г. Малко по-късната редакция В описва византийската история до 963 г., но включва и някои допълнения, които липсват в първата редакция. Редакция А е много подобна на по-старата версия на хрониката на Симеон Логотет, а редакция В прилича на по-новата версия. Хрониката на Продължителя Теофан, която също е съставена през X в., следва написаното в съчинението на Симеон Логотет във версията на Продължителя на Георги Монах (т.нар. редакция В) [**Krumbacher, K.** 1891, S. 131–133; **Moravcsik, G.** 1, 1982, S. 269–273; **ODB.** II, 1991, p. 836; **Лешка, М.** 2017, с. 20, бел. 13; **Brzozowska, Z. A., Leszka, M. J.** 2017, p. 8; **The Bulgarian State in 927–969.** 2018, p. 6]. Според някои учени е некоректно да се говори за „хроника на Продължителя на Георги Монах“, тъй като текстът е съставен от Симеон Логотет [**Каждан, А. П.** 1959, с. 127–128; **Treadgold, W. T.** 1979, p. 163, n. 18; **Wahlgren, S.** 2001, pp. 252–251; **Symeonis Magistri**, 2006, p. 49 и n. 25].

²⁶ Изследователят отбелязва още [**Mandić, D.** 1960, p. 37, n. 25; **Mandić, D.** 1963, str. 219, bilj. 20], че тези сведения привличат вниманието и на хърватския учен Франьо Рачки (1828 – 1894), но той изкуствено слобява откъси от различни текстове [**Rački, F.** 1877, p. 392; **Gruber, D.** 1925, str. 333].

²⁷ Заключение, че в съчинението на Продължителя на Георги Монах не се споменава за българо-хърватския конфликт [**Лешка, М.** 2017, с. 241–242, бел. 70; 251], явно се дължи на липсата на информацията в цитираното издание [**Georgius Monachus Continuatus.** 1863, coll. 1165–1168], в което текстът е препечатан от изданието на Муралт.

цар Симеон е обхванат от безумие и умира от сърдечно заболяване, след като напразно беззаконства (Μαίψ δὲ μηνὶ εἰκάδι ἐβδόμῃ πεντεκαδεκάτῃ ἰνδικτιῶνι Συμεών, ἄρχων Βουλγαρίας, κατὰ Χρωβάτων κεκίνηκε στράτευμα. καὶ συμβαλὼν μετ' αὐτῶν πόλεμον, ἡττηθεὶς τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἅπαντας ἄρδην ἀπώλεσεν. ἐντεῦθεν ἀνία συσχεθεὶς, νόσφ κατὰ καρδίας ἀλούς, διέφθαρτο, ἀνομήσας διακενής) [Истрин, В. М. 2, 1922, с. 55].

В пряка връзка с цитирания по-горе откъс от ватиканския ръкопис се намира текстът от т.нар. Временник (между втората половина на Х в. и края на XI в.)²⁸, един от двата старобългарски превода на хрониката на Продължителя на Георги Амартол:

На 27 май, 15 индикт, Симеон, българският княз, започна война срещу хърватите. Когато стана сражението, той беше победен и всички, които бяха с него, загинаха до един. От това той получи неизцелима сърдечна болест и беше унищожен, след като напразно беше потъпкал законите.

(Μαῖα μῖα вτ̃ .κ̃з. нндикта .εῖ. Семенъ, кнѣзь Болгарскѣн, на Хорваты подвиже коннъ и състѣпъхъ вывѣшъ, повѣжденъ вывѣтъ, и сѣща по нимъ всѣ иссѣхуе. тѣмъ ненсцѣнное колѣзнію по сѣрце гатѣтъ, погыбе, беззаконнокавѣтъ всѣ) [Истрин, В. М. 1, 1920, с. 560; СБЛ. 3, 1983, с. 180; Шахматов, А. А. 1940, с. 57; ПВЛ. 2, 1950, с. 287–288; Mandić, D. 1960, р. 37 и п. 26; Mandić, D. 1963, str. 219; Зыков, Э. Г. 1969, с. 48; Каймакамова, М. 1978, с. 84; Каймакамова, М. 1980, с. 218; Brzozowska, Z. 2017, р. 48; Петрова, Д. 2021, с. 559–560].

Най-ранният руски извор, който съдържа информация за българо-хърватската война, е „Повест за изминалите години“ („Повесть временных лет“), познат като Начална или Несторова летопис. Приема се, че хрониката е съставена от различни книжовници ок. 1110 – 1118 г.²⁹ Оригиналната творба не е запазена до наше време. Текстът ѝ е съхранен в рамките на по-късни руски източници: Лаврентиев (1377 г.), Троицки³⁰ (началото на XV в.), Ипатиевски

²⁸ Старобългарският превод е познат по няколко сръбски и руски ръкописа. Съществува теза, че преводът е староруски, която се оспорва и от български, и от чуждестранни специалисти. Новобългарският превод е изготвен от Ангелина Минчева [Истрин, В. М. 1, 1920, с. III–XVIII; Weingart, M. 2/1, 1923, str. 61–142; Трифонов, Ю. 1924, с. 170–174; Дурново, Н. 1925/1926, с. 446–460; Dostál, A. 1963, str. 375–384; СБЛ. 3, 1983, с. 389; Каймакамова, М. 1978, с. 70–72; КМЕ. 1, 1985, с. 474–476; Каймакамова, М. 1990, с. 168–171; Анисимова, Т. В. 2009, с. 9–396].

²⁹ Около авторството, датировката и източниците на летописа съществуват различни спорове [Шахматов, А. А. 1, 1916, с. I–LXXVII; Шахматов, А. А. 1940, с. 9–150; Повесть временных лет. 2, 1950, с. 5–181; The Russian Primary Chronicle. 1953, pp. 3–50; ODB. 3, 1991, pp. 1708–1709; КМЕ. 3, 2003, с. 166–169].

³⁰ Текстът на изгорялата през 1812 г. хроника е реконструиран от руския и съветски славист и историк Михаил Присъолков (1881 – 1941) [Приселков, М. Д. 1950, с. 3–471].

(20-те години на XV в.), Радзивилowski (края на XV в.) и Московско-Академически (края на XV в.) летопис. Включена е и в Хлебниковския списък³¹ от средата на XVI в. Лаконичният откъс за българското военно поражение гласи:

В 6450 г. [= 1 септември 941 – 31 август 942]. Симеон нападнал хърватите и бил победен от хърватите, и умрял, оставяйки Петър, своя син, княз над българите.

(в лѣто ꙗко ѿ семениа нѣа на хрватѣхъ и побѣженъ бы ꙗко хрватѣхъ и змире оставиѣхъ Петра князя сѣа своего. Болъгаромъ)³² [Лаврентьевска летопись. 1926, с. 45; Приселков, М. Д. 1950, с. 73; Ипатьевская летопись. 1923, с. 36; Радзивилowska летопись. 1989, с. 25; Büdinger, M. 1861, S. 41; Klaić, V. 1, 1899, str. 75; Златарски, В. 1911, с. 76; Šišić, F. 1925, str. 422, bilj. 31; Шахматов, А. А. 1940, с. 57; Mandić, D. 1960, p. 37; Mandić, D. 1963, str. 219–220; Зыков, Э. Г. 1969, с. 48; Добрев, И. 1976, с. 170; Каймакова, М. 1978, с. 84; Каймакова, М. 1980, с. 218; Omrčanin, I. 1984, p. 22; Каймакова, М. 2012, с. 21; Живковић, Т. 2007, с. 442, бел. 1422; Вілкул, Т. 2015, с. 129; Brzozowska, Z. 2017, p. 49].

Може да се смята за утвърдено схващането, че източникът на Началната руска летопис за разглежданото историческо събитие е по-старият от двата превода на хрониката на Продължителя на Георги Амартол³³ [Шахматов, А. А. 1940, с. 41–61; ПВЛ. 2, 1950, с. 287–288; The Russian Primary Chronicle. 1953, p. 33; Mandić, D. 1960, p. 37; Mandić, D. 1963, str. 219; Зыков, Э. Г. 1969, с. 48; Вілкул, Т. 2015, с. 100–149; Brzozowska, Z. 2017, p. 48]. Изказано е предположение, че опростяването на текста в руския извор цели да бъдат премахнати оскърбленията към българския владетел [Зыков, Э. Г. 1969, с. 48], което не изглежда аргументирано. Руският летописец посочва погрешна 6450 г. от Сътворението на света, вместо правилната 6435 г. Най-елементарното, но и най-логично обяснение за това, е, че и двете години попадат в XV индикт, а хронистът не разполага с точна информация за времето, в което управлява българският владетел и именно поради тази причина избира неправилната датировка [Шахматов, А. А. 1940, с. 57, 61; ПВЛ. 2, 1950, с. 288; Mandić, D. 1960, pp. 37–38; Mandić, D. 1963, str. 219–220]. В науката са направени и други опити да се потърсят решения за тази неточност. Васил Златарски например предполага,

³¹ За незначителните разлики в Московско-Академическата летопис и Хлебниковския списък в сравнение с останалите хроники срв. с бележките под линия в цитираните издания [Лаврентьевска летопись. 1926, с. 45, бел. 17; Ипатьевская летопись. 1923, с. 36, бел. 29–30; Радзивилowska летопись. 1989, с. 25, бел. 15–16].

³² „Повест за изминалите години“ има многобройни издания и преводи, извън корпуса „Пълно събрание на руските летописи“ [Шахматов, А. А. 1, 1916, с. 49; ПВЛ. 1, 1950, с. 33, 230; The Russian Primary Chronicle. 1953, p. 72].

³³ Съществуват и други хипотези по този въпрос [Brzozowska, Z. 2017, p. 48].

че в старобългарския източник, който използва руският автор, стои 6440 г. от сътворението на света по българското летоброене³⁴. Първоначално той приема, че грешката е допусната още от българския книжовник, който неправилно превръща византийската 927 г. в българска [Златарски, В. 1911, с. 77–78]. По-късно медиевистът изоставя това свое становище и допуска, че руският автор не разбира как точно е изчислена 6440 г., която попада в V индикт, и поради тази причина прибавя толкова единици към нея, колкото са му необходими, като по този начин получава 6450, която е в XV индикт, без да си зададе въпроса дали новополучената година е реалната [Златарски, В. 1/1, 2007, с. 374–376; Златарски, В. 1932, с. 345–346]. Представената интерпретация, която е възприета и от други историци [Каймакамова, М. 1978, с. 88–89; Каймакамова, М. 1980, с. 220], е неправдоподобна [Кузьмин, А. Г. 1969, с. 91–92]. Всъщност датировката в разгледаната по-горе преводна хроника, която следва византийския първоизточник, е направена посредством посочване на ден, месец и индикт, а старобългарски извор с година 6440, за какъвто настоява Златарски, не е открит. В дискусиата се включва и съветският литературовед Енгелс Зиков (1934 – 1976), според когото в основата за датирането на известията за българите в „Повест за изминалите години“ не стои византийската, а александрийската (анианова) ера с коефициент 5500. Проблемът според него идва оттам, че сведенията многократно са превеждани с грешки и в крайна сметка това довежда до неточностите в руската летопис [Зыков, Э. Г. 1969, с. 49–52].

Информацията за победата на хърватите дословно или с незначителни разлики се преповтаря и в други руски източници: Софийски първи летопис (XV в.)³⁵, Новгородски четвърти летопис (XV в.), Новгородски Карамзински летопис (първа половина на XV в.), Ермолински летопис (края на XV в.), Московски летописен свод (края на XV в.), Летописен свод от 1497 г., Типографски летопис (края на XV – началото на XVI в.), Летописен свод от 1518 г., Холмогорски летопис (средата на XVI в.), Тверски летопис (XVI в.), Воскресенски летопис (XVI в.), Новгородски летопис на Дубровски (XVI в.), Хустински летопис (началото на XVII в.) [Софийская первая летопись. 1925, с. 26; Новгородская четвертая летопись. 1915, с. 29; Новгородская Карамзинская летопись, 2002, с. 33; Ермолинская летопись. 1910, с. 5; Московский летописный свод конца XV века. 1949, с. 348; Летописный свод 1497 г. 1963, с. 15; Типографская летопись. 1921, с. 16; Летописный свод 1518 г. 1969, с. 169; Холмогорская лето-

³⁴ Систематизация на правилата, по които се изчисляват години по предполагаемото българско летоброене, както и критиката на тези изчисления, предложени от Васил Златарски, са представени от слависта Иван Добрев [Добрев, И. 1976, с. 170–171].

³⁵ Срв. различните издания на старшия и младшия извод [Софийская первая летопись. 1994, с. 16; Софийская первая летопись. 2000, с. 38].

пись. 1977, с. 17; Тверская летопись. 1863, кол. 49; Воскресенская летопись. 1856, с. 278; Новгородская летопись по списку Дубровского. 2004, с. 22; Густынская летопись. 2003, с. 32; Brzozowska, Z. 2017, pp. 49–50].

Единственната по-сериозна разлика, която се наблюдава при някои от руските летописи, е годината – 6449 (= 1 септември 940 – 31 август 941) вместо 6450 (= 1 септември 941 – 31 август 942) от Сътворението на света. Такъв е случаят с Троицкия летопис, който изгаря по време на пожара в Москва през 1812 г. по време на Френско-руската война. Текстът за Симеоновия поход срещу хърватите е реконструиран [Приселков, М. Д. 1950, с. 73 и бел. 3] въз основа на цитата, оставен от руския историк, поет и литератор Николай Карамзин (1766 – 1826) [Карамзин, Н. 1, 1816, с. 411, бел. 335]. Същата датировка е използвана и в Съкратения летописен свод от 1493 г., Лвовския летопис (XVI в.), Владимирския летописец (XVI в.) и Вологодския летопис (края на XVII – началото на XVIII в.) [Сокращенный летописный свод 1493 года. 1962, с. 181; Львовская летопись. 1, 1910, с. 52; Владимирский летописец. 1965, с. 19; Вологодская летопись. 1982, с. 161; Brzozowska, Z. 2017, p. 50]. Друга е годината и в Пискаревския летописец от началото на XVII в. – 6452 от Сътворението на света (= 1 септември 943 – 31 август 944) [Пискаревский летописец. 1978, с. 40; Brzozowska, Z. 2017, p. 50].

Краткото съобщение за войната с хърватите е представена във втората редакция на древноруския компилативен хронографски паметник „Елински и римски летописец“ от XV в.³⁶ Тя е заимствана от старобългарския превод на хрониката на Продължителя на Георги Амартол, а двата текста са почти еднакви³⁷. Интерес представляват и данните в Западноруската редакция на Руския хронограф от 1551 – 1555/56 г., в който Симеон е упоменат с царска титла (царь Симеонъ). Казва се още, че българският владетел е убит от хърватите, но без да бъде посочена конкретна година (и по семь иде на Хорваты и убиень бысть) [Русский хронограф. 2, 1914, с. 160; Петрова, Д. 2021, с. 559].

---

³⁶ Връзката между тези текстове е изследвана обстойно от Зофия А. Бжозовска [Brzozowska, Z. 2017, pp. 50–51; Brzozowska, Z. A. 2017, str. 25–31; Brzozowska, Z. A., Leszka, M. J. 2017, pp. 155–161].

³⁷ В „Елинския и римски летописец“ пише:

На 27 май, петнадесети индикт, Симеон, българският княз, започна война срещу хърватите. Когато сражението настъпи, той беше победен и всички негови подчинени бяха убити. Вследствие на това той беше поразен в сърцето от неизлечима болест и умря, напразно извършвайки беззакония.

(Мѣстаца мѣа 27 день и индикта 15 Симеонъ, князь болгарьскыи, на хорваты подвиже воинѹ. Състѹпѹ вывшѹ, и побѣжденъ бысть и, сѹщии под нимъ кошыю, зѣло истѣсѣуе. Тѣмъ неисцѣлною волѣзнию по сръдцѹ патъ, погыне незаконноакъ всѹе) [Летописец Еллинский и Римский. 1, 1999, с. 497; Brzozowska, Z. A. 2017, str. 31, 33; Brzozowska, Z. A., Leszka, M. J. 2017, pp. 161, 164].

Въз основа на написаното дотук може да се заключи, че хърватите нанасят сериозно поражение на българската войска, което предизвиква широк политически отзвук както във Византийската империя, така и в Рим, а в част от източниците смъртта на цар Симеон се представя като следствие от военния неуспех. Тази неблагоприятна развръзка поставя Българската държава пред опасността да бъде нападната едновременно от различни посоки. Именно поради тази причина значението на военната загуба срещу Хърватия не може да се подценява, но и не трябва да се надценява, най-малкото защото твърде скоро след нея новият български цар Петър (927 – 968; † 30. 01. 969) предприема офанзива срещу Византия [Fine, J. V. A. 1991, pp. 157; 160–161; Лешка, М. 2017, с. 242, бел. 73; 254–256], а за военния потенциал на войската му говори фактът, че сключеният мирен договор с империята е благоприятен за Българското царство. Голяма роля в случая изиграва българската дипломация, която не само че слага край на десетилетния българо-византийски конфликт, но и умело използва обстоятелствата около пристигането на папските легати в България, за да разреши обтегнатите отношения с Хърватското княжество.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори/Sources

Византиски извори, II, 1959 – Византиски извори за историју народа Југославије. Т. II. Обрадио Б. Ферјанчић. Београд, 1959 [Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije. T. II. Obradio B. Ferjanchih. Beograd, 1959].

Владимирский летописец, 1965 – Полное собрание русских летописей. Т. 30. Владимирский летописец. Новгородская вторая (Архивская) летопись. Под редакцией М. Н. Тихомирова. Москва, 1965 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 30. Vladimirskiy letopisets. Novgorodskaya vtoraya (Arhivskaya) letopis. Pod redaksiyey M. N. Tihomirova. Moskva, 1965].

Вологодская летопись, 1982 – Полное собрание русских летописей. Т. 38. Устюжские и вологодские летописи XVI–XVIII вв. Под редакцией К. Н. Сербинов. Ленинград, 1982 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 38. Ustyuzhskie i vologodskie letopisi XVI – XVIII vv. Pod redaksiyey K. N. Serbinov. Leningrad, 1982].

Воскресенская летопись, 1856 – Полное собрание русских летописей. Т. 7. Летопись по Воскресенскому списку. Под редакцией Я. И. Бередникова. Санкт Петербург, 1856 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 7. Letopis po Voskresenskomu spisku. Pod redaksiyey Ya. I. Berednikova. Sankt Peterburg, 1856].

ГИБИ, V, 1964 – Гръцки извори за българската история. Т. V. Съставили: М. Войнов, Ив. Дуйчев, Л. Йончев, П. Тивчев, В. Тъпкова-Заимова, Г. Цанкова-Петкова. София, 1964 [Gratski izvori za balgarskata istoria. T. V. Sastavili: M. Voynov, Iv. Duychev, L. Yonchev, P. Tivchev, V. Tapkova-Zaimova, G. Tsankova-Petkova. Sofia, 1964].

ГИБИ, VI, 1965 – Гръцки извори за българската история. Т. VI. Съставили: Ив. Дуйчев, Л. Йончев, П. Тивчев, В. Тъпкова-Заимова, Г. Цанкова-Петкова. Со-

фия, 1965 [Gratski izvori za balgarskata istoria. T. VI. Sastavili: Iv. Duychev, L. Yonchev, P. Tivchev, V. Tapkova-Zaimova, G. Tsankova-Petkova. Sofia, 1965].

ГИБИ, VII, 1968 – Гръцки извори за българската история. Т. VII. Съставили: Стр. Лишев, П. Тивчев, В. Тъпкова-Займова, Г. Цанкова-Петкова. София, 1968 [Gratski izvori za balgarskata istoria. T. VII. Sastavili: Str. Lishev, P. Tivchev, V. Tapkova-Zaimova, G. Tsankova-Petkova. Sofia, 1968].

Густынская летопись, 2003 – Полное собрание русских летописей. Т. 40. Густынская летопись. Редакторы тома: В. А. Кучкин и Л. Л. Муравьева, А. М. Панченко. Санкт-Петербург, 2003 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 40. Gustyinskaya letopis. Redaktoryi тома: V. A. Kuchkin i L. L. Muraveva, A. M. Panchenko. Sankt-Peterburg, 2003].

Ермолинская летопись, 1910 – Полное собрание русских летописей. Т. 23. Ермолинская летопись. Под редакцией Ф. И. Покровского. Санкт-Петербург, 1910 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 23. Ermolinskaya letopis. Pod redaktsiey F. I. Pokrovskogo. Sankt-Peterburg, 1910].

Ипатьевская летопись, 1923 – Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. Вып. 1. Издание третье. Под ред. А. А. Шахматова. Петроград, 1923 [1843] [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 2. Ipatievskaya letopis. Vyip. 1. Izdanie trete. Pod red. A. A. Shahmatova. Petrograd, 1923 [1843].

Истрин, В. М., 1, 1920 – Василий М. Истрин. Книги временные и образные Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Текст, исследование и словарь. Т. 1. Текст. Петроград, 1920 [Vasiliy M. Istrin. Knigyi vremennyye i obraznyie Georgiya Mniha. Hronika Georgiya Amartola v drevnem slavyanorusskom perevode. Tekst, issledovanie i slovar. T. 1. Tekst. Petrograd, 1920].

Истрин, В. М., 2, 1922 – Василий М. Истрин. Книги временные и образные Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Текст, исследование и словарь. Т. 2. а) Греческий текст „Продолжения Амартола“; б) Исследования. Петроград, 1922 [Vasiliy M. Istrin. Knigyi vremennyye i obraznyie Georgiya Mniha. Hronika Georgiya Amartola v drevnem slavyanorusskom perevode. Tekst, issledovanie i slovar. T. 2. a) Grecheskiy tekst „Prodolzheniya Amartola“; b) Issledovani. Petrograd, 1922].

Константин Багрянородный, 1989 – Константин Багрянородный. Об управлении империей. Текст, перевод, комментарий. Под редакцией Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева. Москва, 1989 [Konstantin Bagryanorodnyi. Ob upravlenie imperiey. Tekst, perevod, komentariy. Pod redaktsiey G. G. Litavrina i A. P. Novoseltseva. Moskva, 1989].

Лаврентьевская летопись, 1926 – Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись. Вып. 1. Повесть временных лет. Издание второе. Под ред. И. Ф. Карского. Ленинград, 1926 [1846] [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 1. Lavrentevskaya letopis. Vyip. 1: Povest vremennyih let. Izdanie vtroe. Pod red. I. F. Karskogo. Leningrad, 1926 [1846].

Летописец Еллинский и Римский, 1, 1999 – Летописец Еллинский и Римский. Т. 1. Текст. Основной список подготовлен О. В. Твороговым и С. А. Давыдовой. Санкт-Петербург, 1999 [Letopisets Ellinskiy i Rimskiy. T. 1. Tekst. Osnovnoy spisok podgotovlen O. V. Tvorogovym i S. A. Davyidovoy. Sankt-Peterburg, 1999].

Летописный свод 1497 г., 1963 – Полное собрание русских летописей. Т. 28. Летописный свод 1497 г. Летописный свод 1518 г. (Уваровская летопись). Под редакцией

К. Н. Сербиной. Москва – Ленинград, 1963 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 28. Letopisnyi svod 1497 g. Letopisnyi svod 1518 g. (Uvarovskaya letopis). Pod redaktsiey K. N. Serbinoy. Moskva – Leningrad, 1963].

Летописный свод 1518 г., 1969 – Полное собрание русских летописей. Т. 28. Летописный свод 1497 г. Летописный свод 1518 г. (Уваровская летопись). Под редакцией К. Н. Сербиной. Москва – Ленинград, 1963 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 28. Letopisnyi svod 1497 g. Letopisnyi svod 1518 g. (Uvarovskaya letopis). Pod redaktsiey K. N. Serbinoy. Moskva – Leningrad, 1963].

ЛИБИ, II, 1960 – Латински извори за българската история. Т. II. Съставили и редактирали И. Дуйчев, М. Войнов, Стр. Димитров, Б. Примов. София, 1960 [Latinski izvori za balgarskata istoria. T. II. Sastavili i redaktirali I. Duychev, M. Voynov, Str. Dimitrov, B. Primov. Sofia, 1960].

Львовская летопись, 1, 1910 – Полное собрание русских летописей. Т. 20. Львовская летопись. Часть первая. Под редакцией С. А. Адрианова. Санкт-Петербург, 1910 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 20. Lvovskaya letopis. Chast pervaya. Pod redaktsiey S. A. Adrianova. Sankt-Peterburg, 1910].

Московский летописный свод конца XV века, 1949 – Полное собрание русских летописей. Т. 25. Московский летописный свод конца XV века. Под редакцией М. Н. Тихомирова. Москва – Ленинград, 1949 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 25. Moskovskiy letopisnyi svod kontsa XV veka. Pod redaktsiey M. N. Tihomirova. Moskva – Leningrad, 1949].

Новгородская Карамзинская летопись, 2002 – Полное собрание русских летописей. Т. 42. Новгородская Карамзинская летопись. Редактор тома Я. С. Лурье. Санкт Петербург, 2002 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 42. Novgorodskaya Karamzinskaya letopis. Redaktor toma Ya. S. Lure. Sankt Peterburg, 2002].

Новгородская четвертая летопись, 1, 1915 – Полное собрание русских летописей. Т. 4. Часть первая. Новгородская четвертая летопись. Вып. 1. Под редакцией Ф. И. Покровского. Петроград, 1915 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 4. Chast pervaya. Novgorodskaya chetvertaya letopis. Vyip. 1. Pod redaktsiey F. I. Pokrovskogo. Petrograd, 1915].

Новгородская летопись по списку Дубровского, 2004 – Полное собрание русских летописей. Т. 43. Новгородская летопись по списку П. П. Дубровского. Подгот. текста О. Л. Новиковой. Москва, 2004 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 43. Novgorodskaya letopis po spisku P. P. Dubrovskogo. Podgot. teksta O. L. Novikovoy. Moskva, 2004].

Пискаревский летописец, 1978 – Полное собрание русских летописей. Т. 34. Постниковский, Пискаревский, Московский и Бельский летописцы. Редакторы тома: В. И. Буганов и В. И. Корецкий. Москва, 1978 [Polnoe sobranie russkikh letopisey. T. 34. Postnikovskiy, Piskarevskiy, Moskovskiy i Belskiy letopistsyi. Redaktoryi toma: V. I. Buganov i V. I. Koretskiy. Moskva, 1978].

ПВЛ, 1, 1950 – Повесть временных лет. Часть первая. Текст и перевод. Подготовка текста Д. С. Лихачева. Перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. Москва – Ленинград, 1950 [Povest vremennyih let. Chast pervaya. Tekst i perevod. Podgotovka teksta D. S. Lihacheva. Perevod D. S. Lihacheva i B. A. Romanova. Moskva – Leningrad, 1950].

Приселков, М. Д. 1950 – Михаил Д. Приселков. Троицкая летопись. Реконструкция текста. Москва – Ленинград, 1950 [Mihail D. Priselkov. Troitskaya letopis. Rekonstruktsiya teksta. Moskva – Leningrad, 1950].

Продолжатель Феофана, 2009 – Продолжатель Феофана. Жизнеописания византийских царей. Издание второе, исправленное и дополненное. Подготовка издания, перевод на русский язык: Я. Н. Любарский. Санкт-Петербург, 2009 [Prodolzhatel Feofana. Zhizneopisaniya vizantiyskih tsarey. Izdanie vtoroe, ispravlennoe i dopolnennoe. Podgotovka izdaniya, perevod na russkiy yazyik: Ya. N. Lyubarskiy. Sankt-Peterburg, 2009].

СБЛ, 3, 1983 – Стара българска литература. Т. 3. Исторически съчинения. Съставителство и редакция Иван Божилов. София, 1983 [Stara balgarska literatura. T. 3. Istoricheski sachinenia. Sastavitelstvo i redaktsia Ivan Bozhilov. Sofia, 1983].

Радзивилловская летопись, 38, 1989 – Полное собрание русских летописей. Т. 38. Радзивилловская летопись. Издание подготовлено М. Д. Приселковым. Ленинград, 1989 [Polnoe sobranie russkih letopisey. T. 38. Radzivilovskaya letopis. Izdanie podgotovleno M. D. Priselkovym. Lenigrad, 1989].

Русский хронограф, 2, 1914 – Полное собрание русских летописей. Т. 22. Русский хронограф. Часть вторая. Хронограф Западно-русской редакции. Под редакцией С. П. Розанова. Петроград, 1914 [Polnoe sobranie russkih letopisey. T. 22. Russkiy hronograf. Chast vtoraya. Hronograf Zapadno-russkoy redaktsii. Pod redaktsiey S. P. Rozanova. Petrograd, 1914].

Сокращенный летописный свод 1493 года, 1962 – Полное собрание русских летописей. Т. 27. Никаноровская летопись. Сокращенные летописные своды конца XV века. Под редакцией А. Н. Насонова. Москва–Ленинград, 1962 [Polnoe sobranie russkih letopisey. T. 27. Nikanorovskaya letopis. Sokraschennyye letopisnyie svodyi kontsa XV veka. Pod redaktsiey A. N. Nasonova. Moskva–Leningrad, 1962].

Софийская первая летопись, 1925 – Полное собрание русских летописей. Т. 5. Вып. 1. Софийская первая летопись. Издание второе. Под редакцией П. Г. Васенко. Ленинград, 1925 [1851] [Polnoe sobranie russkih letopisey. T. 5. Vyip. 1. Sofiyskaya pervaya letopis. Izdanie vtoroe. Pod red. P. G. Vasenko. Leningrad, 1925].

Софийская первая летопись, 1994 – Полное собрание русских летописей. Т. 39. Софийская первая летопись по списку И. Н. Царского. Под редакцией и с предисловием В. И. Буганова. Москва, 1994 [Polnoe sobranie russkih letopisey. T. 39. Sofiyskaya pervaya letopis po spisku I. N. Tsarskogo. Pod redaktsiey i s predisloviem V. I. Buganova. Moskva, 1994].

Софийская первая летопись, 2000 – Полное собрание русских летописей. Т. 6. Вып. 1. Софийская первая летопись старшего извода. Москва, 2000 [Polnoe sobranie russkih letopisey. T. 6. Vyip. 1. Sofiyskaya pervaya letopis starshego izvoda. Moskva, 2000].

Тверская летопись, 1863 – Полное собрание русских летописей. Т. 15. Летописный сборник, именуемый Тверской летописью. Под ред. А. Ф. Бычкова. Санкт-Петербург, 1863 [Polnoe sobranie russkih letopisey. T. 15. Letopisnyi sbornik, imenuemyiy Tverskoy letopisyu. Pod red. A. F. Bychkova. Sankt-Peterburg, 1863].

Типографская летопись, 1921 – Полное собрание русских летописей. Т. 24. Типографская летопись. Под редакцией А. А. Шахматова. Петроград, 1921 [Polnoe sobranie russkih letopisey. T. 24. Tipografskaya letopis. Pod redaktsiey A. A. Shahmatova. Petrograd, 1921].

Холмогорская летопись, 1977 – Полное собрание русских летописей. Т. 33. Холмогорская летопись. Двинской летописец. Под редакцией К. Н. Сербиной. Москва, 1977 [Polnoe sobranie russkih letopisey. T. 33. Holmogorskaya letopis. Dvinskoy letopisets. Pod redaktsiey K. N. Serbinoy. Moskva, 1977].

Шахматов, А. А., 1, 1916 – Алексей А. Шахматов. Повесть временных лет. Т. I. Вводная часть. Текст. Примечания. Петроград, 1916 [Aleksey A. Shahmatov. Povest vremennyih let. T. I. Vvodnaya chast. Tekst. Primechaniya. Petrograd, 1916].

Annales Beneventani, 1923 – Gli “Annales Beneventani”, a cura di O. Bertolini. – Bullettino dell’Istituto Storico Italiano e Archivio Muratoriano, 42, 1923, 1 – 163.

Constantinus Porphyrogenitus, 1967 – Constantinus Porphyrogenitus. De administrando imperio, ed. Gy. Moravcsik, trans. R. J. H. Jenkins. Washington, 1967 (CFHB I).

Georgius Cedrenus, II, 1839 – Georgius Cedrenus. Historiarum compendium. T. 2, ope ab I. Bekkero suppletus et emendatus. Bonnae, 1839.

Georgius Monachus Continuatus, 1838 – In: Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, rec. I. Bekkerus. Bonnae, 1838, 763–924.

Georgius Monachus Continuatus, 1859 – Georgii Monachi, dicti Hamartoli chronicon ab orbe condito usque ad annum p. Chr. n. 842 et a diversis scribtoribus usque ad a. 1143 continuatum, ed. E. de Muralto. Petropoli, 1859.

Georgius Monachus Continuatus, 1863 – Georgius Monachus Continuatus. – In: Patrologia cursus completes, Series Graeca. T. 110, accurante J.-P. Migne. Paris, 1863, coll. 979–1195.

Giovanni Diacono, 1890 – Cronache Veneziane antichissime. Vol. I. Pubblicate a cura di G. Monticolo, Roma, 1890.

Historia Salonitana maior, 1967 – Historia Salonitana maior, ed. N. Klaić. Beograd, 1967.

Ioannis Scylitzes, 1973 – Ioannis Scylitzes. Synopsis historiarum, editio princeps, rec. I. Thurn. Berolini et Novi Eboraci, 1973 (CFHB V).

Ioannes Zonaras, III, 1897 – Ioannes Zonaras. Epitome historiarum libri XIII – XVIII. T. 3, ed. Theodor Büttner-Wobst. Bonnae, 1897.

John Skylitzes, 2010 – John Skylitzes. A Synopsis of Byzantine History, 811 – 1057. Introduction, text and notes, translated by John Wortley. Cambridge, 2010.

Klaić, N. 1972 – Nada Klaić. Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine. Zagreb, 1972.

Ljetopis popa Dukljanina, 1950 – Ljetopis popa Dukljanina. Latinski tekst sa hrvatskim prijevodom i “Hrvatska kronika”, priredio, napisao uvod i komentar Vladimir Mošin. Zagreb, 1950.

Rački, F. 1877 – Franjo Rački. Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia (Monumenta Spectancia Historiam Slavorum Meridionalium, vol. VII). Zagreb, 1877.

Romualdi Salernitani Chronicon, 1935 – Romualdi Salernitani Chronicon, a cura di C. A. Garufi. Città di Castello, 1935 (Rerum Italicarum Scriptores VII/1).

Symeonis Magistri, 2006 – Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon, rec. S. Wahlgren, Berolini et Novi Eboraci, 2006 (CFHB XLIV/1).

The Annales Baresnes and the Annales Lupi Protospatharii, 1979 – The Annales Baresnes and the Annales Lupi Protospatharii. Critical Edition and Commentary by W. J. Churchill. Toronto, 1979.

Theophanes Continuatus, 1838 – Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, rec. I. Bekkerus. Bonnae, 1838.

The Russian Primary Chronicle, 1953 – The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text, translated and edited by Samuel Hazzard Cross and Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor. Cambridge, Massachusetts, 1953.

Thomae Archidiaconi Spalatensis, 2006 – Thomae Archidiaconi Spalatensis. Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum = Archdeacon Thomas of Split. History of the Bishops of Salona and Split. Latin text by Olga Perić. Edited, translated and annotated by Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol and James Ross Sweeney. Budapest–New York, 2006.

Публикации / Publications

Андреев, Й., Лазаров, И., Павлов, П. 2012 – Йордан Андреев, Иван Лазаров, Пламен Павлов. Кой кой е в средновековна България? (Трето, допълнено и основно преработено издание). София, 2012 [1994] [Yordan Andreev, Ivan Lazarov, Plamen Pavlov. Koy koy e v srednovekovna Bulgaria? (Treto, dopalнено i osnovno preraboteno izdanie). Sofia, 2012 [1994].

Анисимова, Т. В. 2009 – Татьяна В. Анисимова. Хроника Георгия Амартола в древнерусских списках XIV–XVII вв. Москва, 2009 [Anisimova, T. V. 2009 – Tatyana V. Anisimova. Hronika Georgiya Amartola v drevnerusskikh spiskah XIV–XVII vv. Moskva, 2009].

Божилов, Ив. 1983 – Иван Божилов. Цар Симеон Велики (893–927): Златният век на средновековна България. София, 1983 [Ivan Bozhilov. Tsar Simeon Veliki (893–927): Zlatniyat vek na srednovekovna Bulgaria. Sofia, 1983].

Божилов, Ив. 2, 2017 – Иван Божилов. История на средновековна България. Т. II. Християнска България. Пловдив, 2017 [Ivan Bozhilov. Istoria na srednovekovna Bulgaria. T. II. Hristiyanska Bulgaria. Plovdiv, 2017].

Божилов, Ив., Гюзелев, В. 1999 – Иван Божилов, Васил Гюзелев. История на средновековна България VII–XIV век. София, 1999 [Ivan Bozhilov, Vasil Gyuzelev. Istoria na srednovekovna Bulgaria VII–XIV vek. Sofia, 1999].

Венедиков, И. 1979 – Иван Венедиков. Военното и административното устройство на България през IX и X век. София, 1979 [Ivan Venedikov. Voennoto i administrativno ustroystvo na Bulgaria prez IX i X vek. Sofia, 1979].

Вілкул, Т. 2015. Тетяна Вілкул. Літопис і хронограф. Студії з текстології домонгольського київського літописання. Київ, 2015 [Vilkul, T. 2015. Tetyana Vilkul. LItopis I hronograf. StudIYi z tekstologIYi domongolskogo kiYivskogo lItopisannya. KiYiv, 2015].

Гильфердинг, А., 1/1, 1868 – Александр Гильфердинг. История сербов и болгар. – В: Собрание сочинений. Т. 1. Ч. 1. Санкт-Петербург, 1868, 1–174 [Aleksandr Gilferding. Istoria serbov i bolgar. – V: Sobranie sochineniy. T. 1. Ch. 1. Sankt-Peterburg, 1868, 1–174].

Грот, К. 1880 – Константин Грот. Известия Константина Багрянородного о сербах и хорватах и их расселении на Балканском полуострове. Санкт-Петербург, 1880 [Konstantin Grot. Izvestiya Konstantina Bagryanorodnogo o serbah i horvatah i ih rasselenii na Balkanskom poluostrove. Sankt-Peterburg, 1880].

Добрев, Ив. 1976 – Иван Добрев. За александрийското и моравско-панонското летоброене и за някои дати в старата славянска писменост. – ГСУ, ФСФ, LXIX, 2,

1976, 121–174 [Ivan Dobrev. Za aleksandriyskoto i moravsko-panonskoto letobroene i za nyakoi dati v starata slavyanska pismenost. – *GSU, FSF*, LXIX, 2, 1976, 121–174].

Дринов, М. 1876 – Марин Дринов. Южные славяне и Византия в X веке. Москва, 1876 [Marin Drinov. Yuzhnyie slavyane i Vizantiya v X veke. Moskva, 1876].

Дурново, Н. 1925/1926 – Николай Дурново. К вопросу о национальности славянского переводчика Хроники Георгия Амартола. – *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*, IV, 1925–1926, 446–460 [Nikolay Durnovo. K voprosu o natsionalnosti slavyanskogo perevodchika Hroniki Georgiya Amartola – *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*, IV, 1925–1926, 446–460].

Ћирковић, С. 1995 – Сима Ћирковић. Срби у средњем веку. Београд, 1995 [Sima Ćirković. Srbi u srednjem veku. Beograd, 1995].

Живковић, Т. 2006 – Тибор Живковић. Портрети српских владара (IX – XII век). Београд, 2006 [Tibor Zhivković. Portreti srpskih vladara (IX – XII vek). Beograd, 2006].

Живковић, Т. 2007 – Тибор Живковић. Јужни Словени под византијском влашћу, 600–1025. Београд, 2007 [2002] [Tibor Zhivković. Juzhni Sloveni pod vizantijskom vlashhu, 600–1025. Beograd, 2007 [2002].

Златарски, В. 1896 – Васил Златарски. Писмата на византийския император Роман Лакапин до българския цар Симеон. – *СбНУКн*, XIII, 1896, 282–322 [Vasil Zlatarski. Pismata na vizantiyskia imperator Roman Lakapin do balgarskia tsar Simeon. – *SbNUKn*, XIII, 1896, 282–322].

Златарски, В. 1911 – Васил Златарски. Имали ли са българите свое летоброене? – *Сп. БАН*, I, 1, 1911, 1–92 [Vasil Zlatarski. Imali li sa balgarite svoje letobroene? – *Sp. BAN*, I, 1, 1911, 1–92].

Златарски, В. 1923 – 1924 – Васил Златарски. Намереният в Албания надпис с името на българския княз Борис-Михаил. – *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*, II, 1923–1924, 61–91 [Vasil Zlatarski. Namereniyat v Albania nadpis s imeto na balgarskia knyaz Boris-Mihail. – *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*, 2, 1923–1924, 61–91].

Златарски, В. 1928 – Васил Златарски. Политическа дейност на цар Симеона (893–927). – *БИБ*, I, 4, 1928, 3–48 [Vasil Zlatarski. Politicheska deynost na tsar Simeona (893 – 927). – *BIB*, I, 4, 1928, 3–48].

Златарски, В. 1930 – Васил Златарски. Българо-хърватските отношения през първата половина на X век. – В: *Sveslavenski zbornik*. Spomenica o tisućugodišnjici hrvatskoga kraljevstva. Zagreb, 1930, 45–55 [Vasil Zlatarski. Balgaro-harvatskite otnoshenia prez parvata polovina na X vek. – V: *Sveslavenski zbornik*. Spomenica o tisućugodišnjici hrvatskoga kraljevstva. Zagreb, 1930, 45–55].

Златарски, В. 1932 – Васил Златарски. Болгарский историко-литературный элемент в русской летописи. – В: *Труды V-го съезда русских академических организаций за границей*. Часть 1. София, 1932, 337–352 [Vasil Zlatarski. Bolgarskiy istoriko-literaturnyy element v russkoy letopisi. – V: *Trudyi V-go s'ezda russkih akademicheskikh organizatsiy za granitsey*. Chast 1. Sofia, 1932, 337–352].

Златарски, В. 1999 – Васил Златарски. Лекционни курсове на проф. Васил Златарски. Т. 1. От праисторическо време до падането на Първото българско царство. София, 1999 [Vasil Zlatarski. Lektsionni kursove na prof. Vasil Zlatarski. T. 1. Ot praistorichesko vreme do padaneto na Parvoto balgarsko tsarstvo. Sofia, 1999].

Златарски, В. 1/1, 2007 – Васил Златарски. История на българската държава през Средните векове. Т. 1. Първо българско царство. Ч. 1. Епоха на хуно-българското

надмощие. Трето фототипно издание. София, 2007 [1918] [Vasil Zlatarski. Istoria na balgarskata darzhava prez Srednite vekove. T. 1. Parvo balgarsko tsarstvo. Ch. 1. Epoha na huno-balgarskoto nadmoshtie. Treto fototipno izdanie. Sofia, 2007].

Златарски, В. 1/2, 2007 – Васил Златарски. История на българската държава през Средните векове. Т. 1. Първо българско царство. Ч. 2. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство. Трето фототипно издание. София, 2007 [1927] [Vasil Zlatarski. Istoria na balgarskata darzhava prez Srednite vekove. T. 1. Parvo balgarsko tsarstvo. Ch. 2. Ot slavyanizatsiyata na darzhavata do padaneto na Parvoto tsarstvo. Treto fototipno izdanie. Sofia, 2007 [1927].

Зыков, Э. Г. 1969 – Энгельс Г. Зыков. Известия о Болгарии в Повести временных лет и их источник. – *Труды Отдела древнерусской литературы*, XXIV, 1969, 48–53 [Engels G. Zyikov. Izvestiya o Bolgarii v Povesti vremennyih let i ih istochnik. – *Trudyi Otdela drevnerusskoy literaturyi*, XXIV, 1969, 48–53].

Йорданов, И. 2018 – Иван Йорданов. Битката при Ахелой през 917 г.: Численост и състав на византийската армия. Просопография на участниците (Приносът на сфрагистиката). – В: *Симеонова България в историята на Европейския югоизток: 1100 години от битката при Ахелой*. Т. I. Съставители: А. Николов и Н. Кънев. София, 2018, 33–60 [Yordan Ivanov. Bitkata pri Aheloy prez 917 g.: Chislenost i sastav na vizantiyskata armia. Prosopografia na uchastnitsite (Prinosat na sfragistikata). – V: *Simeonova Bulgaria v istoriyata na Evropeyskia yugoiztok: 1100 godini ot bitkata pri Aheloy*. T. I. Sastaviteli: A. Nikolov i N. Kanev. Sofia, 2018, 33–60].

Иречек, К. 1978 – Константин Иречек. История на българите. С поправки и добавки от самия автор. Под редакцията на проф. Петър Хр. Петров. София, 1978 [1876] [Konstantin Irechek. Istoria na balgarite. S popravki i dobavki ot samia avtor. Pod redaktsiyata na prof. Pet'r Hr. Petrov. Sofia, 1978 [1876].

История на България, 2, 1981 – История на България. Т. 2. Първа българска държава. София, 1981 [Istoria na Bulgaria. T. 2. Parva balgarska darzhava. Sofia, 1981].

Историја српског народа, 1, 1981 – Историја српског народа. Књ. 1: Од најстаријих времена до Маричке битке (1371). Београд, 1981 [Istorija srpskog naroda. Књ. 1: Od najstarijih vremena do Marichke bitke (1371). Beograd, 1981].

Йорданов, Ст. 1993 – Стефан Йорданов. Бележки върху социалната организация на прабългарите. – В: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia*. Материали от юбилейната научна конференция в чест на 90-годишнината на член-кореспондент проф. д-р Веселин Бешевлиев. Велико Търново, 12–15. X. 1990 г. В. Търново, 1993, 71–81 [Stefan Yordanov. Belezhki varhu sotsialnata organizatsia na prabalgariite. – V: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia*. Materiali ot yubileynata nauchna konferentsia v chest na 90-godishninata na chlen-korespondent prof. d-r Veselin Beshevliev. Veliko Tarnovo, 12–15. X. 1990 g. V. Tarnovo, 1993, 71–81].

Каждан, А. П. 1959 – Александр П. Каждан. Хроника Симеона Логофета. – *ВВр*, 15, 1959, 125–143 [Aleksandr P. Kazhdan. Hronika Simeona Logofeta. – *VVr*, 15, 1959, 125–143].

Каждан, А. П. 1961 – Александр П. Каждан. Из истории византийской хронографии X в., 1. О составе так называемой „Хроники Продолжателя Феофана“. – *ВВр*, 19, 1961, 76–96 [Aleksandr P. Kazhdan. Iz istorii vizantiyskoy hronografii X v., 1. O sostave tak nazyvayaemoy „Hroniki Prodolzhatelya Feofana“. – *VVr*, 19, 1961, 76–96].

Каймакамова, М. 1978 – Милияна Каймакамова. Старобългарското историко-летописно творчество от средата на IX в. до началото на XI в. – *ГСУ, ИФ*, 72, 1978, 33–92 [Miliyana Kaymakamova. Starobalgarskoto istoriko-letopisno tvorchestvo ot sredata na IX v. do nachaloto na XI v. – *GSU, IF*, 72, 1978, 33–92].

Каймакамова, М. 1980 – Милияна Каймакамова. Старобългарската летописна традиция в „Повест временных лет“. – В: *Българско средновековие*. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев. София, 1980, 212–224 [Miliyana Kaymakamova. Starob’lgarskata letopisna traditsiya v „Povest vremennyih let“ – V: *Balgarsko srednovekovie*. Balgaro-savetski sbornik v chest na 70-godishninata na prof. Ivan Duychev. Sofia, 1980, 212–224].

Каймакамова, М. 1990 – Милияна Каймакамова. Българска средновековна историопис (от края на VII до първата четвърт на XV в.). София, 1990 [Miliyana Kaymakamova. Balgarska srednovekovna istoriopsis (ot kraia na VII do parvata chetvart na XV v.). Sofia, 1990].

Каймакамова, М. 2012 – Милияна Каймакамова. Сведенията за българите и християнска България в руската хроника „Повест временных лет“ (XI – XII в.). – *Almanach “Via Evrasia”*, 1, 2012, 20–29 [Miliyana Kaymakamova. Svedeniyata za balgarite i hristiyanska Bulgaria v ruskata hronika „Povesty vremennyih let“ (XI – XII v.). – *Almanach “Via Evrasia”*, 1, 2012, 20–29].

Карамзин, Н. 1, 1816 – Николай Карамзин. История государства Российского. Т. I. Санкт-Петербург, 1816 [Nikolay Karamzin. Istoriya gosudarstva Rossiyskogo. T. I. Sankt-Peterburg, 1816].

КМЕ, 1, 1985 – Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. I. А–З. Главен редактор П. Динеков. София, 1985 [Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. I. A–Z. Glaven redaktor P. Dinekov. Sofia, 1985].

КМЕ, 3, 2003 – Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. III. П–С. Главен редактор Л. Грашева. София, 2003 [Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. III. P–S. Glaven redaktor L. Grasheva. Sofia, 2003].

Коледаров, П. 1, 1979 – Петър Коледаров. Политическа география на средновековната българска държава. Първа част. От 681 до 1018 г. София, 1979 [Petar Koledarov. Politicheska geografia na srednovekovnata balgarska darzhava. Parva chast. Ot 681 do 1018 g. Sofia, 1979].

Кръстев, К. С. 2012 – Красимир С. Кръстев. България, Византия и Арабският свят при царуването на Симеон I Велики (893 – 927). – *Bulgaria Mediaevalis*, 3, 2012, 301–319 [Krasimir S. Krastev. Bulgaria, Vizantia i Arabskiyat svyat pri tsaruvaneto na Simeon I Veliki (893–927). – *Bulgaria Mediaevalis*, 3, 2012, 301–319].

Кръстев, К. С. 2018 – Красимир С. Кръстев. Цар Симеон и арабите. – В: *Симеонова България в историята на Европейския югоизток: 1100 години от битката при Ахелой*. Т. I. Съставители: А. Николов и Н. Кънев. София, 2018, 246–252 [Krasimir S. Krastev. Tsar Simeon i arabite. – V: *Simeonova Bulgaria v istoriata na Evropeyskia yugoiztok: 1100 godini ot bitkata pri Aheloy*. T. I. Sastaviteli: A. Nikolov i N. Kanev. Sofia, 2018, 246–252].

Кузьмин, А. Г. 1969 – Аполлон Г. Кузьмин. Русские летописи как источник по истории Древней Руси. Рязань, 1969 [Apollon G. Kuzmin. Russkie letopisi kak istochnik po istorii Drevney Rusi. Ryazan, 1969].

Кънев, Н. 2018 – Николай Кънев. България и Византия на Балканите през периода 912/3 – 927 г. – В: *Симеонова България в историята на Европейския югоизток: 1100 години от битката при Ахелой*. Т. II. Съставители: Николай Кънев, Пламен Павлов, Ангел Николов. В. Търново, 2018, 33–95 [Nikolay Kanev. Bulgaria i Vizantia na Balkanite prez perioda 912/3 – 927 g. – V: *Simeonova Bulgaria v istoriyata na Evropeyskia yugoiztok: 1100 godini ot bitkata pri Aheloy*. Т. II. Sastaviteli: Nikolay Kanev, Plamen Pavlov, Angel Nikolov. V. Tarnovo, 2018, 33–95].

Лешка, М. Й. 2017 – Мирослав Лешка. Симеон Велики и Византия. Из историята на българо-византийските отношения през 893 – 927 г. Превод от полски: Галина Филипова. София, 2017 (= Leszka, M. J. S. Symeon I Wielki a Bizancjum. Z dziejów stosunków bułgarsko-bizantyńskich w latach 893 – 927. Łódź, 2013) [Leshka, M. Y. 2017 – Mirosław Leshka. Simeon Veliki i Vizantia. Iz istoriyata na balgaro-vizantiyskite otnoshenia prez 893 – 927 g. Prevod ot polski: Galina Filipova. Sofia, 2017 (= Leszka, M. J. S. Symeon I Wielki a Bizancjum. Z dziejów stosunków bułgarsko-bizantyńskich w latach 893–927. Łódź, 2013)].

Матанов, Хр. 2002 – Христо Матанов. Средновековните Балкани. Исторически очерци. София, 2002 [Hristo Matanov. Srednovekovnite Balkani. Istoricheski ocherts. Sofia, 2002].

Мишић, С. 1996 – Синиша Мишић. Хумска земља у средњем веку. Београд, 1996 [Sinisha Mishih. Humska zemlja u srednjem veku. Beograd, 1996].

Новаковић, Р. 1963 – Реља Новаковић. О неким питањима граница Србије, Хрватске и Босне у X веку. – *Зборник Филозофског факултета*, VII, 1, 1963, 153–183 [Реља Novakovich. O nekim pitanjima granitsa Srbije, Hrvatske i Bosne u X veku. – *Zbornik Filozofskog fakulteta*, VII, 1, 1963, 153–183].

Новаковић, Р. 1975 – Реља Новаковић. Да ли су сви Захумљани пореклом Срби? (Поводом рода Михајла Вишевића). – *Историјски часопис*, XXV, 1975, 19–42 [Реља Novakovich. Da li su svi Zahumljani poreklom Srbi? (Povodom roda Mihajla Visheviha). – *Istorijski chasopis*, XXV, 1975, 19–42].

Острогорски, Г. 1955 – Георгије Острогорски. Лав Равдух и Лав Хиросфакт. – *ЗРВИ*, 3, 1955, 29–36 [Georgije Ostrogorski. Lav Ravduh i Lav Hirosfakt. – *ZRVI*, XLIV, 3, 1955, 29–36].

Пенкова, Д. 2022 – Доника Пенкова. Българо-хърватските отношения по времето на цар Симеон (893 – 927). – В: *Мартенски студентски четения*. Т. 8. Съставители: Н. Хрисимов и Св. Георгиев. В. Търново, 2022, 67–79 [Donika Penkova. Balgaro-harvatskite otnoshenia po vremeto na tsar Simeon (893 – 927). – V: *Martenski studentski chetenia*. Т. 8. Sastavili: N. Hrisimov i Sv. Georgiev. V. Tarnovo, 2022, 67–79].

Петрова, Д. 2021 – Деница Петрова. Сведения за българската история през IX – XI в., отразени в Руския хронограф. – *История*, XXIX, 6, 2021, 555–573 [Denitsa Petrova. Svedenia za balgarskata istoria prez IX – XI v., otrazeni v Ruskia hronograf. – *Istoria*, XXIX, 6, 2021, 555–573].

ПВЛ, 2, 1950 – Повесть временных лет. Часть вторая. Приложения. Статьи и комментарии Д. С. Лихачева. Москва–Ленинград, 1950 [Povest vremennyih let. Chast vtoraya. Prilozheniya. Stati i kommentarii D. S. Lihacheva. Moskva–Leningrad, 1950].

Славова, Т. 2009 – Татяна Славова. Титулите *багаин* и *багатур* в ранносредновековна България. – *Eslavistica Complutense*, 9, 2009, с. 115–133 [Tatyana Slavova.

Titulite bagain i bagatur v rannosrednevekovna Bulgaria. – *Eslavística Complutense*, 9, 2009, s. 115–133].

Славова, Т. 2010 – Татьяна Славова. Владетел и администрация в ранносредновековна България. Филологически аспекти. София, 2010 [Tatyana Slavova. Vladetel i administratsia v rannosrednevekovna Bulgaria. Filologicheski aspekti. Sofia, 2010].

Срећковић, П., 1, 1884 – Пантелија Срећковић. Историја српскога народа. Књига прва Жупанијско време (600 – 1159). Београд, 1884 [Pantelija Sreћkoviћ. Istorija srpskoga naroda. Књига прва Zhupanijsko vreme (600 – 1159). Beograd, 1884].

Трифонов, Ю. 1924 – Юрдан Трифонов. Византийските хроники в църковно-славянската книжнина. – *ИИД*, VI, 1924, 163–181 [Yurdan Trifonov. Vizantiyskite hroniki v tsarkovno-slavyanskata knizhnina. – *ИИД*, VI, 1924, 163–181].

Черноглазов, Д. А. 2004 – Дмитрий А. Черноглазов. Хроника Иоанна Зонары и ее источники (IX – XI века). – *ВВр*, 63, 2004, 137–154 [Dmitriy A. Chernoglazov. Hronika Ioanna Zonaryi i ee istochniki (IX – XI veka). – *ВВр*, 63, 2004, 137–154].

Черноглазов, Д. А. 2006 – Дмитрий А. Черноглазов. Римская история устами византийского хрониста XII века (Еще раз о методе Зонары-историографа). – *ВВр*, 65, 2006, 191–203 [Dmitriy A. Chernoglazov. Rimskaya istoriya ustami vizantiyskogo hronista XII veka (Esche raz o metode Zonaryi-istoriografa). – *ВВр*, 65, 2006, 191–203].

Царството на славяните, 2012 – Царството на славяните. История от дон Мавро Орбини от Рагуза, абат от Млетския орден. Превод от староиталиански Симеон Тодоров, Елица Попова. София, 2012 [Tsarstvoto na slavyanite. Istoria ot don Mavro Orbini ot Raguza, abTsarstvoto na slavyanite. Istoria ot don Mavro Orbini ot Raguza, abat ot Mletskia orden. Prevod ot staroitalianski Simeon Todorov, Elitsa Popova. Sofia, 2012].

Ферлуга, Ј. 1971 – Јадран Ферлуга. Византийско царство и јужнословенске државе од средине IX до средине X века. – *ЗРВИ*, 13, 1971, 75–107 [Jadran Ferluga. Vizantiysko tsarstvo i yuzhnoslovenske drzhave od sredine IX do sredine X veke. – *ЗРВИ*, 13, 1971, 75–107].

Фехер, Г. 1928 – Геза Фехер. Първата поява на прабългарите в Македония. – *МПр*, IV, 3, 1928, 89–97 [Geza Feher. Parvata poyava na prabalgarite v Makedonia. – *МПр*, IV, 3, 1928, 89–97].

Фехер, Г. 1928/1929 – Геза Фехер. Остатъци от езика на дунавските прабългари. – *ИБАИ*, V, 1928/1929, 127–158 [Geza Feher. Ostatatsi ot ezika na dunavskite prabalgari. – *ИБАИ*, V, 1928/1929, 127–158].

Шахматов, А. А. 1940 – Алексей А. Шахматов. Повесть временных лет и ее источники. – *Труды Отдела древнерусской литературы*, IV, 1940, 9–150 [Aleksey A. Shahmatov. Povest vremennyih let i ee istochniki. – *Trudyi Otdela drevnerusskoy literaturyi*, IV, 1940, 9–150].

Borri, F. 2011 – Francesco Borri. White Croatia and the Arrival of the Croats: an Interpretation of Constantine Porphyrogenitus on the Oldest Dalmatian History. – *Early Medieval Europe*, 19, 2, 2011, 204–231.

Brzozowska, Z. 2017 – Zofia Brzozowska. The Image of Maria Lekapene, Peter and the Byzantine-Bulgarian Relations between 927 and 969 in the Light of Old Russian Sources. – *Palaeobulgarica*, XLI, 1, 2017, 40–55.

Brzozowska, Z. A. 2017 – Zofia A. Brzozowska. Bułgarski car Piotr i jego żona Maria Lekapena w Latopisie helleńskim i rzymskim drugiej redakcji. – *Slavia Antiqua*, LVIII 2017, 25–40.

Brzozowska, Z. A., Leszka, M. J. 2017 – Zofia A. Brzozowska, Mirosław J. Leszka. Maria Lekapene, Empress of the Bulgarians. Neither a Saint nor a Malefactress. Translated by Marek Majer, Artur Mękowski and Michał Zytka. Łódź–Kraków, 2017.

Budak, N. 1994 – Neven Budak. Prva stoljeća Hrvatske. Zagreb, 1994.

Budak, N. 2013 – Neven Budak. Historia Salonitana and Historia Salonitana Maior. A Contribution to the Debate about the Relation of the Two Texts. – In: *Summer School in the Study of Historical Manuscripts: Proceedings*. Edited by Mirna Willer and Marijana Tomić. Zadar, 2013, 101–131.

Budak, N. 2014 – Neven Budak. Hrvatska i Bizant u 10. stoljeću. – *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli*, 12, 2014, 51–63.

Büdinger, M. 1861. Max Büdinger. Nachrichten zur österreichischen Geschichte in altrussischen Jahrbüchern. – *JahrbüchernJahrbuch für vaterländische Geschichte*, 1, 1861, 23–46.

Croatia in the Early Middle Ages, 1999 – Croatia in the Early Middle Ages. A Cultural Survey, ed. by Ivan Supićić. London–Zagreb, 1999.

Curta, F. 2006 – Florin Curta. Southeastern Europe in the Middle Ages, 500 – 1250. Cambridge, 2006.

Curta, F. 2019 – Florin Curta. Eastern Europe in the Middle Ages (500 – 1300). Leiden – Boston, 2019.

Dostál, A. 1963 – Antonín Dostál. Slovanský překlad byzantské kroniky Georgia Hamartola. – *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*, XXXII, 1963, 375–384.

Dujčev, I. 1966 – Ivan Dujčev. Relations entre les Slaves méridionaux et Byzance aux Xe-XIIe siècles. – *Cahiers de civilisation médiévale*, 9, 1966, 533–556.

Dujčev, I. 1971 – Ivan Dujčev. Il patriarcato bulgaro del secolo X. – In: *Medioevo Bizantino-Slavo*. Vol. III. Roma, 1971, 243–266 (= Ivan Dujčev. Il patriarcato bulgaro del secolo X. – In: *I Patriarcati orientali nel primo millenio*: Relazioni del Congresso tenutosi al Pontificio Istituto Orientale nei giorni 27–30 dicembre 1967, a cura di I. Žužek & W. de Vries. Roma, 1968, 201–221).

Dujčev, I. 1987 – Ivan Dujčev. Croazia intermediario fra la Bulgaria e Roma alla fine del secolo nono ed all’inizio del secolo decimo. – *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 37, 1987, 27–34.

Dümmeler, E. 1856 – Ernst Dümmeler. Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien, 549–928. Wien, 1856.

Fine, J. V. A. 1978 – John V. A. Fine. A Fresh Look at Bulgaria under Tsar Peter (927 – 969). – *Byzantine studies*, 5, 1–2, 1978, 88–95.

Fine, J. V. A. 1991 – John V. A. Fine. The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century. Ann Arbor, Michigan, 1991 [1983].

Fine, J. V. A. 2006 – John V. A. Fine. When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods. Ann Arbor, Michigan, 2006.

Gestrin, F. 1997 – Ferdo Gestrin. Slovani v Italiji v zgodnjem srednjem veku. – *Zgodovinski časopis* 51, 2, 1997, 157–164.

Gfrörer, A. F., 2, 1873 – August Friedrich Gfrörer. Byzant Geschichten. Bd. 2. Graz, 1873.

Goldstein, I. 1985 – O Tomislavu i njegovu dobu. – *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 18 1985, 23–55.

- Goldstein, I.** 1995 – Ivo Goldstein. Hrvatski rani srednji vijek. Zagreb, 1995.
- Grafenauer, B.** 1952 – Bogó Grafenauer. Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata. – *Historijski zbornik*, V, 1–2, 1952, 1–56.
- Gruber, D.** 1925 – Dane Gruber. Iz vremena kralja Tomislava. – U: *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice hrvatskoga kraljevstva*. Zagreb, 1925, 318–341.
- Hirsch, F.** 1876 – Ferdinand Hirsch. Byzantinischen Studien. Leipzig, 1876.
- Historija**, 1, 1953 – Historija naroda Jugoslavije, I, red. B. Grafenauer, D. Perović, J. Šidak. Zagreb, 1953.
- Il Regno de gli Slavi**, 1601 – Il Regno degli Slavi, hoggi correttamente detti schiavoni. Historia di don Mavro Orbini Ravseo, abbate Melitense. Pesaro, 1601.
- Jireček, C.**, 1, 1911 – Constantin Jireček. Geschichte der Serben. Erster band. (Bis 1371). Gotha, 1911.
- Klaić, N.** 1965 – Nada Klaić. Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva u X i XI stoljeću. – *Slovo*, 15–16, 1965, 225–181.
- Klaić, N.** 1975 – Nada Klaić. Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. II izdanje. Zagreb, 1975 [1971].
- Klaić, V.**, 1, 1899 – Vjekoslav Klaić. Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća. Svezak prvi. Prvo doba: Vladañe knezova i kraljeva hrvatske krvi (641 – 1102). Zagreb, 1899.
- Krumbacher, K.** 1891 – Karl Krumbacher. Geschichte der byzantinischen Litteratur: von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527 – 1453). München, 1891.
- Kukuljević-Sakcinski, I.**, 2, 1881 – Ivan Kukuljević-Sakcinski. Prvovjenčani vladaoći Bugara, Hrvata i Srba, i njihove krune II. – *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, LXVIII, 1881, 1–52.
- Mandić, D.** 1960 – Dominic Mandić. Croatian King Tomislav Defeated Bulgarian Emperor Symeon the Great on the May 27, 927. – *Journal of Croatian Studies*, I, 1960, pp. 32–43.
- Mandić, D.** 1963 – Dominic Mandić. Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti. Rim, 1963.
- Marin, Š.** 2007 – Šerban Marin. Un fiu de doge la curtea țarului Simeon al Bulgariei. Cazul lui Pietro Badoaro. – *Revista Istorică*, serie nouă, XVIII, 3–4, 2007, 375–391.
- Marquart, J.** 1898 – Josef Marquart. Die Chronologie der alttürkischen Inschriften. Leipzig, 1898.
- Marquart, J.** 1903 – Josef Marquart. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840 – 940). Leipzig, 1903.
- Migration**, 2018 – Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire, edited by Danijel Dzino, Ante Milošević and Trpimir Vedriš. Leiden–Boston, 2018.
- Moravcsik, G.** 1, 1983 – Gyula Moravcsik. Byzantinoturcica, I: Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Leiden, 1983 [Budapest, 1942].
- Moravcsik, G.** 2, 1983 – Gyula Moravcsik. Byzantinoturcica, II: Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen. Leiden, 1983 [Budapest, 1943].
- New Cambridge Medieval History**, 3 – New Cambridge Medieval History. Vol. III, c. 900 – c. 1024, ed. T. Reuter, Cambridge, 2000.

ODB, 1, 1991 – The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 1, ed. by A. P. Kazhdan. New York – Oxford, 1991.

ODB, 2, 1991 – The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 2, ed. by A. P. Kazhdan. New York – Oxford, 1991.

ODB, 3, 1991 – The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 3, ed. by A. P. Kazhdan. New York – Oxford, 1991.

Omrčanin, I. 1984 – Ivo Omrčanin. Military History of Croatia. Bryn Mawr, Pennsylvania, 1984.

Ostojić, I. 1967 – Ivan Ostojić. Papinski poslanici u staroj Hrvatskoj. – *Bogoslovska smotra*, XXXVII, 3–4, 1967, 445–468.

Poparić, B. 1899 – Bare Poparić. O pomorskoj sili Hrvata za dobe narodnih vladara. Zagreb, 1899.

Rački, F. 1861 – Franjo Rački. Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dinastije. Beč, 1861.

Rački, F. 1871 – Franjo Rački. Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu. – *Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, XVII, 1871, 70–89.

Rački, F. 1873 – Franjo Rački. Borba južnih slovena za državnu neodvisnost u XI vieku. – *Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*, XXV, 1873, 180–243.

Rambaud, A. 1870 – Alfred Rambaud. L'Empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète. Paris, 1870.

Raukar, T. 1997 – Tomislav Raukar. Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje. Zagreb, 1997.

Runciman, S. 1929 – The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign: A Study of Tenth-century Byzantium. Cambridge, 1929.

Runciman, S. 1930 – Steven Runciman. A History of the First Bulgarian Empire. London, 1930.

Shchhavelev, A. S. 2019 – Aleksei S. Shchhavelev. Treatise “De Administrando Imperio” by Emperor Constantine VII Porphyrogenitus: Date of the Paris. gr. 2009 Copy, Years of Compiling of the Original Codex, and a Hypothesis about the Number of Authors. – *Studia Ceranea*, 9, 2019, pp. 681–704.

Srebrnić, J. 1922 – Josip Srebrnić. Papež Ivan X. v svojih odnosih do Bizanca in Slovanov na Balkanu. – *Bogoslovni vestnik*, II, 3/4, 1922, str. 205–240.

Šišić, F. 1916 – Ferdo Šišić. Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarih dana do godine 1873. Zagreb, 1916.

Šišić, F., 1, 1917 – Ferdinand von Šišić. Geschichte der Kroaten. Erster teil. Zagreb, 1917.

Šišić, F., 1, 1920 – Ferdo Šišić. Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarih dana do 1. decembra 1918. Prva knjiga. Zagreb, 1920.

Šišić, F. 1925 – Ferdo Šišić. Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Zagreb, 1925.

The Bulgarian State in 927–969, 2018 – The Bulgarian State in 927–969. The Epoch of Tsar Peter I, edited by Mirosław J. Leszka and Kiril Marinow. Translated by Lyubomira Genova, Marek Majer, Artur Mękarski and Michał Zytka. Łódź, 2018.

Toynbee, A. 1973 – Arnold Toynbee. Constantine Porphyrogenitus and his World. London–New York–Toronto, 1973.

Tomaschek, W. 1877 – Wilhelm Tomaschek. Geschichte der Bulgaren. Von Constantin Jos. Jireček. Prag 1876. Tempsky. 586 S., Preis 4 Gulden. – *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, 28, 1877, 674–686.

Treadgold, W. T. 1979 – Warren T. Treadgold. The Chronological Accuracy of the Chronicle of Symeon the Logothete for the Years 813–845. – *DOP*, 1979, 33, 157–197.

Uzelac, A. 2018 – Aleksandar Uzelac. Prince Michael of Zahumlje – a Serbian ally of Tsar Simeon. – В: *Симеонова България в историята на Европейския югоизток: 1100 години от битката при Ахелой*. Т. I. Съставители: А. Николов и Н. Кънев. София, 2018, 236–245 [Aleksandar Uzelac. Prince Michael of Zahumlje – a Serbian ally of Tsar Simeon. – V: *Simeonova Bulgaria v istoriata na Evropeyskia yugoiztok: 1100 godini ot bitkata pri Aheloy*. Т. I. Sastaviteli: A. Nikolov i N. Kanev. Sofia, 2018, 236–245].

Weingart, M., 2/1, 1923 – Miloš Weingart. Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské. Přehled a rozbor filologický. Část II. – Oddíl 1. Bratislava, 1923.

Wahlgren, S. 2001 – Staffan Wahlgren. Symeon the Logothete: Some Philological Remarks. – *Byzantion*, LXXI, 1, 2001, 251–262.

Vámbéry, Á. 1882 – Ármin Vámbéry. Der Ursprung der Magyaren: Eine ethnologische Studie. Leipzig, 1882.

Vedriš, T. 2007 – Trpimir Vedriš. Povodom novog tumačenja vijesti Konstantina VII. Porfirogeneta o snazi hrvatske vojske. – *Historijski zbornik*, LX, 2007, 1–33.

Živković, T. 2007 – Tibor Živković. Contribution to the New Reading about the Constantine Porphyrogenitus' Statement on the Numbers of Croat Horsemen, Foot Soldiers and Sailors in Early 10th Century. – *Byzantinoslavica*, LXV, 2007, 143–151 (= Tibor Živković. A New Reading of Constantine Porphyrogenitus' Statement on the Numbers of Croat Horsemen, Foot Soldiers and Sailors in the Early 10th Century. – In: *Forging Unity. The South Slavs between East and West: 550 – 1150*. Belgrade, 2008, 193–203).